

Likovno izražavanje emocija djece rane dobi

Medić, Francesca

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:674526>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Francesca Medić

Likovno izražavanje emocija djece rane dobi

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2024. godina

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Likovno izražavanje emocije djece rane dobi

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Likovna metodika u integriranom kurikulumu

Mentor: doc. dr.sc. Anita Rončević

Student: Francesca Medić

Matični broj: 0299015950

U Rijeci, lipanj, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Francesca Medić, studentica Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja na Učiteljskom fakultetu u Rijeci, ovim izjavljujem da je završni rad pod naslovom "Likovno izražavanje emocija djece rane dobi" izrađen samostalno i uz korištenje isključivo onih izvora koji su navedeni u radu.

Sve korištene informacije, ideje i citati iz drugih izvora su pravilno i u skladu s akademskim normama navedeni i označeni.

Svojim potpisom potvrđujem da se pridržavam načela akademske čestitosti te da rad nije prepisan, preuzet niti na bilo koji način povrijedio autorska prava drugih autora.

U Rijeci, dana 10.06.2024.

Sažetak

U ovom radu istražuje se rast i razvoj djece tijekom različitih razvojnih faza, s posebnim fokusom na emocionalni razvoj i likovno izražavanje. Razmatra se utjecaj bioloških i okolišnih čimbenika na razvoj, kao i važnost individualnih razlika među djecom. Likovno izražavanje prepoznato je kao značajan alat za poticanje i razumijevanje emocija kod djece rane i predškolske dobi. Navode se smjernice odgajateljima za stvaranje poticajnog okruženja koje podržava dječji emocionalni razvoj i likovno izražavanje emocija djece rane dobi. Crtežima, slikama i drugim likovnim produktima djeca mogu prikazati svoje unutarnje osjećaje, istražiti i razumjeti svoje emocionalne reakcije te komunicirati s okolinom na jedinstven i osoban način. U ranoj dobi, kada djeca još nemaju potpuno razvijene verbalne sposobnosti, likovna umjetnost postaje ključan alat za emocionalnu komunikaciju. Uporabom boja, oblika i linija, djeci rane dobi omogućuje se da izraze svoja emocionalna stanja, potičući im kreativnost, samoistraživanje i samopouzdanje.

Ključne riječi: rana dob, emocije, emocionalno izražavanje, likovne aktivnosti

This final thesis explores the growth and development of children through different developmental stages, with a special focus on emotional development and artistic expression. The impact of biological and environmental factors on development is considered, as well as the importance of individual differences among children. Artistic expression is recognized as an important tool for stimulating and understanding emotions in children of early and preschool age. The paper also provides guidelines for educators to create a stimulating environment that supports children's emotional development and artistic expression of emotions in early childhood. Artistic expression of emotions in children is an important aspect of their emotional development. Through drawings, painting and other forms of art, children can show their inner feelings, explore and understand their emotional reactions and communicate with the environment in a unique and personal way. At an early age, when children do not yet have fully developed verbal abilities, art becomes a key tool for emotional communication. The use of colors, shapes and lines allows children to express their emotional states, giving them freedom and creative space for self-exploration and building confidence.

Key words: early age, emotions, emotional expression, art activities

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Razdoblje rane i predškolske dobi djeteta	2
2.1. Karakteristike rane dobi djeteta.....	4
3. Emocije i emocionalni razvoj djeteta	9
3.1. Vrste i podjela emocija.....	11
3.2. Emocije koje se mogu pojaviti kod djece rane dobi.....	14
3.3. Povezanost emocija djece rane dobi s likovnim izražavanjem	17
3.4. Primjeri likovnih radova djece rane dobi	20
3.5. Uloga odgajatelja u likovnom izražavanju emocija djece rane dobi i stvaranju poticajnog okruženja	25
4. Likovne tehnike u odgojno-obrazovnim ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja	27
4.1. Likovne tehnike primjenjive za djecu rane dobi	28
4.2. Materijalni uvjeti	30
5. Osmišljavanje likovnih aktivnosti u skladu s potrebama i interesima djece rane dobi 31	
5.1. Planiranje, provedba i dokumentiranje likovnih aktivnosti djece rane dobi	32
5.2. Spremanje i izložba dječjih radova	34
6. Zaključak	35
7. Literatura	36
8. Prilozi	37

1. Uvod

U životu djece rane i predškolske dobi prisutne su značajne promjene u rastu i razvoju koje su neophodne za njihovo kognitivno, socijalno, motoričko i emocionalno sazrijevanje. Razdoblje rane dobi počinje od rođenja do treće godine života djeteta. U razdoblju rane dobi djeca razvijaju i počinju pokazivati prve i osnovne emocionalne reakcije promatranjem svijeta koji ih okružuje. Predškolska dob djeteta započinje od treće, a završava približno u šestoj ili sedmoj godini. Tijekom razdoblja predškolske dobi dijete sve spoznaje i znanja koje je usvojilo do tada proširuje, razvija i nadopunjava. Razumjeti dijete, njegove interese, potrebe i osjećaje jedna je od glavnih zadaća odgajatelja, a upravo likovnim izražavanjem odgajatelj se može približiti djetetu i prepoznati njegove posebnosti.

Predmet ovog rada je u opisivanju razdoblja rane i predškolske dobi fokusirajući se na ranu dob djeteta, podjelu osnovnih emocija te povezanosti emocija s likovnim izražavanjem. Problem koji se razmatra jest da se različitim čimbenicima, poput bioloških i okolišnih, utječe na navedena područja razvoja te kako odgajatelji mogu koristiti likovne aktivnosti kao sredstvo za razumijevanje i poticanje izražavanja dječjih emocija.

Razlog odabira teme je u važnosti razumijevanja karakteristika djece rane dobi i emocionalnog razvoja. Djetinjstvo, osobito rana i predškolska dob je razdoblje intenzivnog emocionalnog i kognitivnog razvoja. Likovnim izražavanjem, kao aktivnosti za prikazivanje dječjih emocija, je jedinstven pristup kojim se omogućuje razumijevanje djetetovih unutarnjih stanja i potreba.

Cilj rada je analizirati i istražiti ulogu emocija u dječjem likovnom izražavanju kod djece rane dobi kroz crteže, slike i ostale likovne uradke te istaknuti važnost likovnog izražavanja kao alata za poticanje emocionalnog razvoja. Osim toga, rad ima namjeru pružiti smjernice odgajateljima kako poticati djecu na likovno izražavanje i kako razumjeti njihove emocionalne potrebe likovnim aktivnostima.

Metodama korištenim u pisanju rada uključuju se: pregled literature, analiza stručnih članaka i knjiga te praktični primjeri iz odgojno-obrazovnih ustanova. Poseban naglasak stavljen je na istraživanja kojima se proučava emocionalni razvoj i likovno izražavanje djece.

2. Razdoblje rane i predškolske dobi djeteta

Djetetov rast i razvoj promatra se kao iznimno važna i povezana cjelina te zajedno predstavljaju glavno i ključno obilježje u životu djeteta. Kako dijete postupno raste i razvija se tako se događaju promjene u djetetovim mogućnostima koje se očituju u emocionalnom, kognitivnom, motoričkom, socijalnom i spoznajnom razvoju. Rast i razvoj djeteta promatra se kroz razvojne dobi djeteta koje započinju prenatalnom dobi (od začeća do rođenja djeteta), zatim se dalje dijele na dojenačku (od rođenja do kraja prve godine života), predškolsku (od početka druge godine do kraja pete ili šeste godine) i školsku dob (od početka do završetka školovanja) te završavaju mladenaštvom ili adolescencijom (od završetka puberteta do završetka tjelesnog rasta i razvoja).

Kako bi se očuvala dobrobit djetetovog optimalnog rasta i razvoja odgajatelji, roditelji i sve osobe koje sudjeluju u odgoju i obrazovanju djece trebale bi poznavati osnovne karakteristike rasta i razvoja ovisno o djetetovoj trenutnoj dobi. Svako dijete raste i razvija se individualno stvarajući svoje osobne interese, potrebe i želje. Važno je naglasiti kako postoje veće i manje razlike među djecom i nije ispravno očekivati da su sva djeca jednaka u svom razvoju. Razlike su vidljive primjerice između dječaka i djevojčica i tijekom razvoja one se često mijenjaju. Tempo razvoja je također individualan i nije potrebno požurivati ili usporavati dijete. Također, rast i razvoj djeteta predškolske dobi ne teče jednakomjerno već postoje etape kada je vidljivo ubrzanje te etape kada je značajno usporen rast i razvoj. Na djetetov rast i razvoj u ranoj i predškolskoj dobi utječu i razni čimbenici, može se reći da glavnu ulogu igraju biološki i okolišni čimbenici. Prema (Vasta i sur., 1998) genetsko nasljeđe ima vodeću ulogu u dječjem rastu, razvoju i sazrijevanju. Okolišni čimbenici su jednako važni i neophodni za optimalan rast i razvoj djeteta a obuhvaćaju djetetovu obitelj, odgojno-obrazovnu ustanovu, okolinu u kojoj dijete boravi i sve osobe koje su dio tog okruženja.

Rana i predškolska dob djeteta najčešće je razdoblje djetetova života u kojemu se u određenom trenutku dijete upisuje u odgojno-obrazovnu ustanovu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, tj. „vrtić“. Obzirom na trenutačnu situaciju i primoranost roditelja za povratkom na posao, velika većina djece započinje institucionalni odgoj i obrazovanje u sve ranijoj dobi. Iako odgoj i obrazovanje u ustanovama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje nije obavezno, vrlo je malo djece koja do polaska u školu ostaju samo u obiteljskom okruženju.

Razdoblje rane i razdoblje predškolske dobi djeteta razlikuju se upravo u dobi djeteta. Ranim odgojem i obrazovanjem obuhvaća se razdoblje djeteta od rođenja do treće godine života. Predškolskim odgojem i obrazovanjem podrazumjeva se doba djeteta od treće do kraja šeste godine djetetova života.

Tijekom razdoblja rane dobi djeca u odgojno-obrazovnim ustanovama borave u jaslicama koje se ovisno u kapacitetima, potrebama i mogućnostima ustanove mogu podijeliti na mlađe jasličke skupine, mješovite jasličke skupine te starije jasličke skupine. Djeca predškolske dobi u odgojno-obrazovnim ustanovama pohađaju vrtičke skupine koje također mogu biti mlađe, mješovite i starije vrtičke skupine te skupine predškole.

Tijekom razdoblja rane i predškolske dobi dijete prolazi važne i ključne faze rasta i razvoja. Oba razdoblja imaju svoju ulogu i jednako su važna i ključna za cjelokupni razvoj djeteta i postavljanje temelja za kasnije odrastanje i formiranje odrasle osobe.

Likovno izražavanje emocija kod djece rane dobi igra ključnu ulogu u njihovom emocionalnom i socijalnom razvoju. Kroz crtanje i druge oblike likovnog stvaralaštva, djeca izražavaju svoje unutarnje svjetove, što može pomoći u prepoznavanju i razumijevanju njihovih osjećaja. Također, likovne aktivnosti pružaju djeci priliku za razvoj fine motorike i kognitivnih sposobnosti, što dodatno podržava njihov sveukupni rast i razvoj. U ranom i predškolskom razdoblju, kada su djeca izložena različitim emocionalnim i socijalnim izazovima, likovno izražavanje postaje važan alat za odgajatelje i roditelje u razumijevanju djetetovih potreba i stanja. Osim toga, kreativne aktivnosti mogu poboljšati djetetovo samopouzdanje i osjećaj postignuća, što je ključno za njihovu emocionalnu stabilnost i dobrobit.

2.1. Karakteristike rane dobi djeteta

Dolazak djeteta na svijet tj. rođenje posebno je važan i značajan događaj. Iako se u prošlosti na djecu gledalo kao na „praznu ploču“ ili „umanjene ljude“ i često su se zanemarivale posebno prve godine djetetova života, danas je poznato kako je upravo rana dob od ključne važnosti za cjelokupan razvoj djeteta. Ranaom dobi djeteta obuhvaćaju se različite promjene na svim razinama djetetova razvoja. Kod novorođenog djeteta prvo se promatraju i ispituju refleksi koji se tijekom prve godine djetetova života postupno gube. „Refleks je automatska i stereotipna reakcija na određeni podražaj. „(Vasta i sur., 1998:177). Postoji nekoliko različitih refleksa koji se ispituju odmah po rođenju djeteta. Oni nam služe za procjenu djeteta i ocjenjuju se Apgar testom koji se provodi u bolnici. Na temelju rezultata dobiva se bolji uvid u zdravstveno stanje djeteta te daljnjim praćenjem i vremenom potrebnim za nestajanje određenih refleksa uočava se da li razvoj ide optimalnim tokom. Detaljan popis novorođenačkih refleksa nalazi se u prilogu ovoga rada.

„Novorođenče dolazi na svijet s nekoliko dobro organiziranih ponašanja. Gledanje, sisanje i plakanje tri su vrste ponašanja koja, za razliku od refleksa, često nisu izazvana nikakvim posebnim, ustanovljivim podražajem.“ (Vasta i sur. 1998:181). U prvim mjesecima ta su ponašanja sredstva kojima djeca pokušavaju komunicirati, zadovoljiti svoje osnovne potrebe i privući pažnju odraslih osoba.

Gledanjem dijete istražuje prostor i predmete, okolinu i osobe u svojoj neposrednoj blizini. Dijete leži širom otvorenih očiju koje pomiče kako bi zadovoljilo potrebu za istraživanjem i promatranjem. Ovo ponašanje novorođenčetu omogućava uspostavljanje vizualnog kontakta s roditeljima i prepoznavanje lica što se očituje u stvaranju emotivne povezanosti i osjećaja sigurnosti.

Sisanje ne predstavlja samo refleksu aktivnost iako se ono jednim dijelom promatra kao refleksna reakcija. Refleks sisanja je neophodan za preživljavanje djeteta i dobivanje hranjivih tvari potrebnih za optimalan rast i razvoj, međutim sisanje je zapravo složen proces koji se može sagledavati u različitim situacijama. Primjerice dijete sisanjem majčinog mlijeka ili bočice usklađuje radnje disanja i gutanja što je za novorođenče složena radnja i neka djeca moraju vježbati kako bi uspješno mogla sisati. Sisanje kao dobro organizirano ponašanje predstavlja „oralnu fazu“ u kojoj dijete sve počinje stavljati u usta te sisanjem istražuje svoje prste, predmete u blizini, majčina prsa, bočicu i slično. Vrlo je zanimljivo kako dijete sisanjem majčine bradavice potiče

proizvodnju mlijeka te što više dijete sisa to majka ima više mlijeka. Slabo ili nedovoljno sisanje majčine bradavice može rezultirati slabijom proizvodnjom mlijeka ili gubitkom majčinog mlijeka. Sisanje može pomoći u umirivanju djeteta u određenim situacijama. Stoga roditelji često koriste dude i bočice kako bi umirili razdraženu djecu, smanjili osjećaj straha ili kao sredstva pomoći prilikom uspavlivanja.

Treće dobro organizirano ponašanje novorođenčeta je plakanje koje je glavni način komunikacije i privlačenja pažnje. Poznato je da djeca u ranoj dobi najčešće plaču zbog umora, gladi i boli pa tako postoje i 1 vrste plača. „Postoje mnoge, različite vrste plača: prodorno, bolno plakanje, zahtjevno plakanje kojim se traži hitan odgovor, dosadno, lagano plakanje, ritmičko plakanje koje ne traži hitan odgovor i do kojeg dolazi kad je dijete umorno ili preopterećeno prevelikim brojem podražaja.“ (Brazelton 1992:71). Roditelji i odrasle osobe koje su u neposrednoj blizini djeteta često vrlo uspješno razlikuju djetetov plač i na temelju toga reagiraju na njega. Obzirom da je djetetov plač vrlo specifičan, glasan i vrlo često neugodan za odrasle osobe, roditelji i ostale osobe koriste različite tehnike umirivanja djeteta. Većina majki prvo će pokušati nahraniti dijete i provjeriti ima li dijete temperaturu ili druge pokazatelje koji upućuju da dijete doživljava određenu bol. Također, podizanje, nošenje, ljuljuškanje, korištenje dude ili bočice pokazale su se djelotvornim metodama. Prema (Vasta i sur., 1998) dijete već u ranoj dobi upotrebljava plakanje kao alat kojim može upravljati svojom socijalnom okolinom. Osim osnovnog sredstva komunikacije djeca vrlo brzo otkrivaju kako plačem uspješno privlače pažnju roditelja i ostalih odraslih osoba, čak i u situacijama kada nisu gladna, umorna ili u stanju bola.

Još jedno vrlo značajno razdoblje u djetetovoj ranoj dobi je početak oslanjanja na vlastite noge i hodanje koje obično započinje između prve i druge godine djetetova života. „Dijete ne počinje hodati iznenada. Čitavu je godinu vježbalo i iskušavalo kretnje od kojih se hodanje sastoji.“ (Brazelton, 1992:148). Ranije su spomenuti novorođeni refleksi, pa upravo refleks automatskog hodanja predstavlja temelj za usvajanje hoda u kasnijim mjesecima kada se refleks automatskog hoda izgubio. Postoje i faze „prohodavanja“, dijete prvo puza cijelim tijelom „plaženje“, puza na koljenima, diže se uz pridržavanje, stoji, te uspijeva napraviti nekoliko prvih koraka pridržavajući se za predmete ili namještaj u svojoj blizini. Kako dijete postaje spretnije i stabilnije na svojim nogama tako i koraci postaju sve sigurniji i duži uz sve manje pridržavanja. „Hodanje je za dijete u ovom trenutku glavna preokupacija i zadaća i svako ograničavanje njegova

pokreta izazvati će frustraciju kod djeteta. Dijete ove dobi vjerojatno će imati napadaj zlovolje pri svakom ograničavanju svoje pokretljivosti – vidne ili motoričke.“ (Brazelton, 1992:149). Nova vještina hodanja koje je dijete savladalo može ometati i djetetov san i popodneveni odmor. Pa tako dijete čim se probudi hvata se za stranice svoga krevetića i pokušava ih preskočiti i izaći iz njega.

Velik napredak događa se i tijekom hranjenja djeteta. To je razdoblje u kojemu dijete naizgled „brlja“ po tanjuru, gnječi hranu, igra se sa tanjurom i priborom za jelo, ali ono najvažnije – istražuje. Takva vrsta istraživanja može biti frustrirajuća za roditelje, ali je pogrešno djecu sputavati u tome da se ne bi zaprljalo ili kako bi se roditelji uvjerali da je dijete dovoljno pojelo pa tako „preuzimaju stvar u svoje ruke“ i nahrane dijete. Dijete ovim istraživanjem uči koristiti pribor za jelo te ukoliko se roditelji pravilno postave uči cijeniti vrijeme obroka. Roditelji ne bi trebali djetetu stalnu nuditi hranu, bočice i tekućinu već uspostaviti pravilan ritam obroka za zadovoljenje djetetovih nutritivnih potreba. Također, obroci koji se djetetu serviraju u tanjuru trebali bi biti primjereni da ih dijete može samostalno uzimati i jesti za početak prstima. Kada se dijete počne igrati hranom roditelji ga slobodno mogu izvaditi iz hranilice i preusmjeriti mu pažnju na nešto drugo te ponuditi sljedeći obrok po prethodno isplaniranom vremenu. Na taj način dijete će učiti cijeniti vrijeme obroka i više će ga koristiti od djece koja imaju stalno na raspolaganju hranu i piće.

U ranoj dobi većinom oko godine dana djetetu počinju izbijati prvi zubi – kutnjaci. Ovo je posebno osjetljivo razdoblje za dijete jer tijekom izbijanja zubi dijete može biti nervozno, slini, izbjegava krutu hranu te može imati smetnje tijekom spavanja. Dijete spontano počinje sve stavljati u usta i žvakati jer mu to pruža olakšanje. U istome razdoblju dijete može početi izgovarati prve riječi poput „mama“ „tata“ i „pa-pa“.

U optimalnom tijeku razvoja kod djeteta će vrlo brzo doći do ponašanja koja se često nazivaju nepoželjnima. Djeca istraživanjem svoga tijela i drugih u svojoj blizini mogu početi gristi, grebati i gurati. Roditelji u ovakvim situacijama svojim reakcijama mogu pomoći djetetu proći ovu fazu ili mogu produljiti i pojačati ovakva ponašanja. Zbog toga je bitno da roditelji poznaju pojam discipline i razumiju da se ona treba provoditi od samih početaka. „Disciplina je po važnosti druga stvar koju radite za svoje dijete. Na prvom mjestu je ljubav, a na drugom disciplina. Disciplina znači poučavanje, a ne kažnjavanje.“ (Brazelton, 1992:160).

Nakon opisanih nekih od glavnih karakteristika rane dobi djeteta od rođenja pa do prve godine djetetova života kada djeca uglavnom najviše vremena provode sa svojim roditeljima,

nadalje će biti fokus na razdoblju od osamnaest mjeseci djetetova života. Iduće karakteristike rane dobi djetetova života osim što su značajne za roditelje vrlo je važno da su i odgajatelji upoznati s njima jer se djeca u tom razdoblju upisuju u ustanovu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i počinju pohađati jaslice. Odgajateljevo stručno poznavanje karakteristika djece rane dobi nije samo poželjno već je i neophodno za stvaranje podržavajućeg, stimulirajućeg i sigurnog okruženja u jaslicama te doprinosi da svako dijete u jasličkoj skupini dobije najbolji mogući početak života u zajednici.

Dijete rane dobi je ponovno u fazi velikih promjena, za početak promjene rutine koja je vrlo važna u ovoj dobi te uspostavljanje nove rutine. Prelazak s dva popodnevna odmora u obiteljskom okruženju zamjenjuje se s jednim popodnevnim odmorom u odgojno-obrazovnoj ustanovi. Preporuča se provođenje objeda u ranijim satima, oko 11 i 30 sati te odlazak na spavanje u 12 sati u trajanju od dva do tri sata. Ono što može olakšati odlazak na popodnevni odmor je omogućavanje djetetu da izabere i koristi omiljenu igračku, dudu ili dekiću, pričanje priče prije spavanja, ljuljuškanje i glađenje te stvaranje ugodnog zamračenog i mirnog okruženja uz ugodnu pozadinsku glazbu.

Samo odvajanje djeteta od roditelja i prilagodba na novu rutinu i ostajanje u odgojno-obrazovnoj ustanovi bez roditelja za dijete je vrlo često bolan proces. Dijete će pokušati svom silom zadržati roditelja što se smatra normalnom reakcijom negodovanja na novonastalu i nepoznatu situaciju. Prema (Brazeltonu, 1992) u Dječjoj bolnici u Bostonu provedeno je istraživanje upravo vezano uz procese odvajanja od roditelja, u ovom slučaju odvajanja od majki. Jedna skupina djece prije dolaska u bolnicu kod kuće se s majkom pripremala na odvajanje i ostanak u bolnici. Druga skupina djece nije se prethodno pripremala za odvajanje. Djeca koja su se pripremala na proces odvajanja počela su se na odvajanje prilagođavati, dok je druga skupina djece imala značajne poteškoće pri istom. Druga skupina djece glasno je pokazivala nezadovoljstvo, a neka se uopće nisu mogla opustiti i igrati s drugom djecom. Ovo istraživanje možemo vrlo jednostavno primjeniti i na proces odvajanja djeteta od roditelja prilikom ulaska u odgojno-obrazovnu skupinu. Na odgajateljima je velika zadaća podučiti roditelje o važnosti pripremanja na odvajanje unutar obiteljskog okruženja prije kretanja i dolaska u sam vrtić. Jednom kada roditelj dođe ispred vrata odgojno-obrazovne skupine sa djetetom, odvajanje bi trebalo biti kratko i brzo uz iskreno obećanje da će se roditelj vratiti u vrijeme kada će se zaista vratiti. Na

primjer roditelj djetetu može reći; “Sada moram ići raditi, ali jako te volim i vratit ću se po tebe nakon popodnevnog odmora”. Nakon toga roditelj bi zaista trebao otići unatoč vrlo vjerojatnoj burnoj reakciji djeteta kojom će dijete pokušati zadržati roditelja. Ponovno vraćanje i odugovlačenje, raspravljanje u ovom trenutku neće pomoći djetetu nego će produžiti njegovu burnu reakciju i poručivat će djetetu da mora biti uporno u tome kako bi što duže zadržalo roditelja.

U jaslice djeca često kreću uz korištenje pelena, ali vrlo brzo slijedi i razdoblje odvikavanja od pelena (između druge i treće godine djetetova života) i kontroliranja vlastite nužde. Ono što je najvažnije u ovoj fazi je da je dijete spremno na obavljanje nuže u tutu ili wc školjku a o tome može jedino odlučiti samo dijete. Forsiranje i stvaranje pritiska na dijete može samo prouzročiti negativne posljedice poput obavljanja nužde u garderobi, u krevetu, razmazivanje stolice i slično. Odgajatelji obično preporučuju roditeljima da pokušaju sa odvikavanjem od pelena prvo kod kuće, naravno ukoliko je dijete pokazalo spremnost i zainteresiranost za isto. Zajedno s kontroliranjem vlastite nužde javlja se i razdoblje zanimanja za vlasiti spol djeteta. U ovoj fazi djevojčice jednako kao i dječaci dodiruju i istražuju svoj spol što je normalna razvojna faza djeteta. “U trećoj i četvrtoj godini skustva u odnosima s drugom djecom njegove dobi postaju djetetu sve važnija” (Brazelton, 1992:221). Upravo je odgojno-obrazovna skupina poticajno okruženje za stupanje u raznolika i bogata iskustva među vršnjacima. “Ne samo da dijete može učiti modele ponašanja od druge djece nego može na siguran način iskušati svoje modele ponašanja” (Brazelton, 1992:221). U ovoj razvojnoj fazi vršnjaci se međusobno izazivaju, guraju i natječu te stvaraju prva prijateljstva. Svjesni su svojih članova skupine i vrlo su povezani međusobno bez obzira na načine istraživanja i igre kroz izazivanje i razne prepirke. Tijekom ove faze javljaju se i poteškoće s dijeljenjem. Odgajatelji tu također imaju vrlo važnu ulogu u educiranju roditelja o važnosti razgovora sa djetetom na temu dijeljenja te prakticiranja istog u obiteljskom okruženju. Iako otimanje igračaka i faza “to je moje” može biti vrlo frustrirajuća, djeca će uz pravilne poticaje usvojiti procese dijeljenja te razviti sposobnost empatije prema drugima. Odgajatelj nakon nekog vremena neće više trebati podsjećati dijete za potrebnim dijeljenjem već će moći aktivno promatrati kako to dijete samo čini i uživa u tome. Djeca vrlo često u jaslicama pomažu jedni drugima, u nekim situacijama čak i tješe drugo dijete kada je tužno, primjerice nošenjem igračke, dude ili glađenjem i grljenjem. “Učenje o sebi i svojim vršnjacima najbolje je učenje koje roditelji mogu svom djetetu osigurati u ovim predškolskim godinama.” (Brazelton, 1992:226).

2. Emocije i emocionalni razvoj djeteta

Definicija emocija ima mnogo, ali ono što se smatra najznačajnijim kod definiranja emocija je individualnost. Ljudi izražavaju različite emocije i doživljavaju ih u svakodnevnom životu. Posebno je zanimljivo upravo to što svaka osoba individualno doživljava određenu situaciju, trenutak, događaj te svjesno ili nesvjesno razvija svoju emociju na to. Odrasle osobe sposobne su u većini slučajeva izraziti kako se osjećaju, znaju definirati i raspoznati razne emocije i osjećaje koje ih ispunjavaju. Ponekad, čak niti odrasle osobe ne mogu prepoznati o kojoj se emociji radi ili što ju je točno izazvalo. Nije rijetkost da odrasle osobe nemaju umijeće kontrole nad emocijama bile one u pozitivnom ili negativnom kontekstu. Stoga se može zaključiti kako su emocije, iako mogu biti kratko i jednostavno definirane, vrlo složene i kompleksne.

Kako bi se približili djeci i razumjeli njihove osjećaje posebnu pažnju valja posvetiti upravo emocijama i emocionalnom razvoju djece počevši od najranije dobi djetetova života. U našem jeziku najbliži pojmovi su osjećaji, čuvstva. „Najjednostavnija definicija osjećaja bila bi ‘stanje uzbuđenosti nastalo kao reakcija na neki vanjski podražaj‘“ (Rezić, 2006:7). Takvo unutarnje uzbuđenje izaziva fizičke promjene i dovodi do specifičnih ponašanja. “Osjećaji su neraskidivo povezani s tjelesnim senzacijama i često se manifestiraju kroz fizičke aktivnosti, poput pokreta mišića ili izraza lica. Slikovito možemo reći da su osjećaji pogonsko gorivo za djelovanje. Tako dolazimo do drugog pojma, koji se naziva emocionalna reakcija ili izražavanje.” (Rezić, 2006:7). Istraženo je kako su spontane reakcije emocija kod djece rane i mlađe dobi naslijeđeni načini reagiranja koji su smješteni u najstarijim dijelovima mozga. Ove reakcije su neophodne za preživljavanje te pomažu i omogućuju da okruženje prepozna potrebe djeteta.

U razmatranju emocionalnog razvoja djeteta postavlja se vrlo značajno pitanje; koliko na emocionalan razvoj utječe nasljeđe a koliko odgoj i obrazovanje? Pitanja utjecaja nasljeđa i okoline kod djece vrlo su česta i zanimljiva polaznica za provedbu različitih istraživanja. U većini istraživanja zaključeno je kako i genetika i okolina koja okružuje dijete imaju veliki i značajan utjecaj na razvoj različitih segmenata kod djeteta i često su podjednake u svome utjecaju. Iako, postoje primjeri i situacije u kojima je dominantna ili presudna ili genetika ili sama okolina. Primjerice, ako se promatra snažniji utjecaj na fizički izgled djeteta vrlo jasno je da u tom slučaju glavnu ulogu igra genetika. Također, postoje razne bolesti koje su određene genetskim mutacijama koje se mogu prenijeti s roditelja na dijete i u tom slučaju je nasljeđe dominantno. S druge strane

kada se promatra okolina koja okružuje dijete od najranije dobi djetetova života mogu se izdvojiti jezik, govor i socijalne vještine. Dijete već u ranoj dobi osluškuje i upija govor te kasnije uči jezik i razvoja govorne vještine upravo uz interakciju sa svojom okolinom. Obitelj kao primarno okruženje djeteta te kasnije odgojno-obrazovna ustanova predstavljaju okruženje koje je svakako dominantno u razvijanju socijalnih vještina poput suradnje i dijeljenja. Dok se primjerice na inteligenciju i osobnost djeteta može gledati podjednako kroz genetske i okolinske činitelje.

“U emocionalnom razvoju djeteta nasljeđuje se neurološka podražljivost – način i intenzitet reagiranja na osjetilne podražaje, vrijeme neurološkog sazrijevanja, hormonalna konstitucija, temperament.” (Rezić, 2006:8). No, promatranjem emocionalnog razvoja djece zaključeno je kako nasljeđe nije jedini čimbenik utjecaja, vrlo važnu ulogu ima i djetetova okolina, u ranoj dobi djeteta najznačajniju ulogu ima upravo majka. Dijete s majkom od najranije dobi počinje izražavati svoje emocije koje u početku obuhvaćaju emocije ugone djeteta kroz smješak i gugutanje te emocije neugode kroz plač ili mrštenje djetetova lica. Prema (Rezić, 2006) tijekom djetetova sazrijevanja događa se vrlo važan proces – socijalizacija emocija. Tijekom socijalizacije emocija okolina djetetu ukazuje na prihvatljive načine i oblike izražavanja emocija. Tijekom tog procesa vrlo često se događa da su roditelji i ostale odrasle osobe fokusirane na način na koji dijete ispoljava svoje emocije, posebno ako to doživljavaju neprimjerenim ili nepoželjnim, zanemarujući pritom stvarne osjećaje djeteta. Kako bi pokušali spriječiti nepoželjna ponašanja kod djeteta, roditelji i ostali odrasli posežu za metodama kojima svjesno ili nesvjesno nanose štetu samom djetetu, stvarajući tako odnos nepovjerenja i nesigurnosti. Od odraslih se mogu čuti izrazi poput “Samo male bebe plaču” ili “Plačeš bez razloga” kojima ponekad i uspjevaju prekinuti trenutnu reakciju djetetova plača ili ih uvjeriti kako zaista ne bi smjeli plakati jer više nisu “male bebe”. Dijete u tom trenutku može pomisliti kako je zaista “mala beba” ili će “ponovno to biti” ako je tužan i plače što bi ga moglo dodatno prestrašiti i rastužiti, a poznato je kako su djeca vrlo ponosna kada su “osvjestila” da više nisu “male bebe” već “veliki dječaci ili djevojčice”. Navedeno bi moglo dovesti do negativnih posljedica za dijete kao i odnos između djeteta i njegove okoline. “Umjesto da nauče izravno govoriti o onome što žele, što ih brine, kako dobiti ono što im treba, djeca skrivaju i zamagljuju stvarne osjećaje i brane se agresivnošću, povlačenjem ili uče biti neizravna i manipulativna.” (Rezić, 2006:8).

3.1. Vrste i podjela emocija

Vrlo je važno razumjeti i definirati emocije no možda je još zanimljivije otkriti kako i zbog čega one nastaju. U svojoj knjizi „Emocije –Psihoterapija i razumijevanje emocija“ autor (Milivojević 2010) iznosi ključne elemente kojima osoba spoznaje situaciju te razvija određenu emociju ili više različitih emocija. „Dakle, spoznavanje svijeta (situacije ili podražaja) proces je koji sadrži tri bitna elementa:

- registriranje vanjske promjene (percepcija)
- određivanje značenja opažene vanjske promjene (apercepcija)
- određivanje vrijednosti tom značenju (valorizacija)" (Milivojević 2010:20)

Pri tome, osoba ne reagira isključivo na sam podražaj ili percepciju nečega, već na značenje koje tome pripisuje. Podražaji koji se pojavljuju kod osobe mogu biti razne situacije iz okoline, takav podražaj naziva se *egzogeni podražaj*. Podražaj može biti vezan uz sam organizam osobe u vidu neke promjene i takav podražaj naziva se *somatogeni podražaj*. Treća vrsta podražaja naziva se *psihogeni podražaj* koji predstavlja mentalnu predodžbu bez uzroka u okolini.

Ranije je već spomenuta individualnost kao jedna od glavnih značajki emocija i emocionalnih reakcija pa upravo ta individualnost osobe igra ključnu ulogu u razvoju različitih emocija i emocionalnih reakcija kod pojedinaca. Osoba naime razvija emocije samo u situacijama koje su za tu osobu značajne i važne. Ljudi različito doživljavaju podražaje koji mogu biti potpuno isti ili slični te ih različito vrednuju po važnosti i prema tome razvijaju ili ne razvijaju emocije i emocionalne reakcije. Kako će osoba doživjeti određeni podražaj ovisi o mnogim čimbenicima koji mogu uključivati: prethodna iskustva, sustav vrijednosti, osobine i karakter osobe i slično. Posebno je zanimljivo da se osoba čak ne mora trenutno nalaziti u situaciji u kojoj je prisutan podražaj, već samo prisjećanjem ili zamišljanjem podražajne situacije procijenjene kao vrlo važne dolazi do pojave emocija.

Vidljivo je kako su emocije vrlo kompleksna pojava te bi se svaka odrasla osoba trebala educirati kako bi ponajprije shvatila svoje emocije, a onda bolje razumjela i samo dijete te mogla pružiti djetetu potrebnu podršku i vodilju već od najranijih dana djetetova života. Osim što je važno razumjeti što su i kako nastaju emocije, vrlo je bitno razlikovati što se to pojavljuje kod osoba, a nisu same emocije iako ih mnogi mogu tako tumačiti.

Vrlo često se tako događa identificiranje osjeta i osjećaja na isti način, međutim bitno je ta dva pojma razdvojiti i promatrati povezanim ali različitim okvirom. Osjeti su nešto što je stalno prisutno u neposrednom kontaktu s okolinom. „Problem nerazlikovanja osjeta i osjećaja nastaje zbog toga što svaka emocija ima neki poseban način na koji se osjeća, svoju *osjetnu kvalitetu*, tako da se osjeti javljaju i kao izolirane pojave i kao sastavni dio subjektivnog doživljaja svakog osjećaja.“ (Milivojević 2010:25). No važno je zaključiti kako je važan dio osjećaja upravo osjet te se njime često pokreću razni osjećaji.

Postoje i razna ponašanja koja se često identificiraju kao osjećaji uz promišljanje da određena ponašanja uzrokuju uvijek isti osjećaji poput fizičkog napada koji se povezuje sa osjećajem ljutnje. Ipak, iako ljudi smatraju kako logički povezuju određena ponašanja s osjećajima i ponekad mogu biti u pravu, mnogo je različitih osjećaja koji mogu potaknuti iste ili slične ponašajne obrasce. To se vrlo lako može povezati u radu s djecom i zapravo je iznimno važno prethodno navedeno osvijestiti. Nije svaki udarac ili ugriz u odgojno-obrazovnoj skupini rezultat osjećaja ljutnje. Dijete se može osjećati primjerice frustrirano ili zavidno. Zbog toga je vrlo važno promatrati i slušati djecu kako bi se pokušalo otkriti kakve emocije se kriju iza određenog ponašanja, pogotovo ako se ponašanja ponavljaju ili je u pitanju neki oblik neprimjerenog ponašanja ili pak s druge strane u cilju podržavanja osjećaja sreće i zadovoljstva kod djece.

Posljednje što će se navesti kao poistovjećenje s emocijama, a zapravo nije sama emocija je kada osoba umjesto da prepozna osjećaj zapravo govori o načinu na koji percipira taj osjećaj ili ga sama ocjenjuje. Ovo se također može povezati u radu s djecom, primjerice, djeca vrlo rano nauče govoriti „Bit ću dobar“ ili „Nisam bio dobar“, „Slušao sam mamu/tatu“ i slično. Pa kada nam dijete kaže „Nisam bio dobar“ zapravo nam može govoriti kako se osjeća posramljeno zbog nečega i vrlo je važno to uočiti kako bi mogli primjerenom razgovarati sa djetetom i pružiti mu odgovarajuću podršku.

Osjećaji se, također, mogu i „mjeriti“ prema njihovom trajanju i intenzitetu. Najčešće se za oboje koriste slične skale; od kratkog do dugog trajanja osjećaja te od slabog do izuzetno jakog intenziteta osjećaja. Tu je vrlo važno naglasiti ponovno individualnost, jer svaka osoba isti osjećaj može doživjeti u drugačijem intenzitetu te drugačijeg trajanja.

Kako bi se dijete razumjelo i pomoglo mu se u „svijetu“ različitih i ponekad kompliciranih emocija bitno je razlikovati emocije. „Tradicionalni pristup polazi od dviju pretpostavki: 1. da

postoji mali broj *jednostavnih, osnovnih ili elementarnih osjećaja*; i 2. da se tijekom individualnog razvoja jednostavni osjećaji međusobno spajaju dajući *sastavljene, složene ili kompleksne osjećaje*.“ (Milivojević 2010:99). Međutim, autor (Milivojević 2010) u daljnjem tekstu ističe neslaganje sa sastavljenim ili složenim emocijama, odbacujući čvrsto vjerovanje da su one isključivo rezultat spajanja jednostavnih emocija. Autor ističe kako je svaki osjećaj poseban i jedinstven te jednostavne emocije priznaje kao osjećaje koji su posljedica jednostavnijih kognitivnih struktura osobe. Kako osoba sazrijeva i kognitivno se razvija tako se i raspon „zrelijih ili odraslijih“ emocija postupno širi. Stoga se može zaključiti kako odrasli doživljavaju kompleksnije emocije, dok djeca u emocionalnom razvoju sazrijevaju i postupno šire raspon emocija koje doživljavaju. Postoji mnogo podjela osnovnih emocija, poput podjele na: ljutnju, gađenje, strah, radost, tugu i iznenađenje.

Nakon što su definirane emocije, objašnjeni razlozi pojave i nastanka emocija te svega što emocije jesu i onoga što nisu, važno je sagledati kako roditelji i ostali odrasli prihvaćaju ili ne prihvaćaju osjećaje koji se pojavljuju kod djece. Roditelji, odgajatelji i ostale odrasle osobe imaju veliki utjecaj na dijete i razvoj njegovih emocija i osobnosti u kasnijem životu. Dijete koje je odraslo u sredini u kojoj su njegove emocije bila važne i prihvaćene, znati će prepoznavati svoje osjećaje u kasnijoj dobi i imat će dobro razvijen emocionalni sustav. S druge strane, dijete kojemu su se osjećaji „zabranjivali“ imati će vrlo brzo poteškoća u iskazivanju emocija što će svakako utjecati na kvalitetu njegova života. Najčešće se u odgoju djece događaju situacije u kojima roditelji i ostali odrasli djeci odobravaju neke emocije koje percipiraju kao „poželjne“, dok one koje smatraju „problematičnim ili nepoželjnim“ odbacuju. Pa su tako uglavnom dobrodošle emocije radosti, dok frustracija, zavist i ljutnja predstavljaju problem. Djeca sazrijevanjem vrlo brzo prepoznaju koje emocije su im „dozvoljene“ pa se njima češće služe u zadovoljavanju nekog cilja ili potrebe.

Također, u raznim situacijama iz svakodnevnog života pa tako i kod emocija vrlo su česte i velike razlike između dječaka i djevojčica. Iako se mnogo priča o spolnim razlikama i dalje su prisutni stereotipni oblici ponašanja prema djevojčicama i dječacima. Pa tako dječaci češće dobivaju razumijevanje i odobravanje za ljutnju, frustraciju i bijes, dok djevojčice iste osjećaje „ne smiju“ iskazati. S druge strane, djevojčice imaju dozvolu biti tužne ili posramljene, dok dječaci ne smiju plakati već moraju biti hrabri i snažni.

3.2. Emocije koje se mogu pojaviti kod djece rane dobi

Ranije je spomenuto kako se emocije mogu podijeliti na razne podjele raznih autora i stručnjaka. U ovom poglavlju posebna pažnja se posvećuje upravo emocijama koje su često prisutne u ranoj životnoj dobi djece. Djeca rane dobi svoje emocije iskazuju i razvijaju najprije u obiteljskom okruženju sa roditeljima i cijelom obiteljskom zajednicom, a kasnije ako pohađaju odgojno-obrazovnu ustanovu nastavljaju svoj emocionalni razvoj u interakciji s vršnjacima – u jaslicama.

Ako se promatra podjela na šest osnovnih emocija: sreća, tuga, iznenađenje, gađenje, strah i ljutnja, može se primijetiti da su te emocije prisutne kod djece u ranoj životnoj dobi. Počevši od prvog smjeha upućenog majci i osjećaja sreće kada dijete vidi svoje roditelje ili dobije svoju prvu igračku ili prve tuge zbog gladi ili umora dijete postupno razvija ostale emocije uz razne situacije i osobe koje ga okružuju.

„Pod osjećajem sreće podrazumijevamo veliko zadovoljstvo koje subjekt osjeća kad je ispunjena jedna od njegovih najvažnijih želja“ (Milivojević 2010:249). Kada bi se odrasli upitali što je za njih sreća, sigurno bi se dobili kompleksniji odgovori. Međutim, dječja sreća započinje vrlo jednostavnim situacijama; dijete će biti sretno kada vidi svoje roditelje, kada isproba hranu koja mu se sviđa, kada se roditelji s djetetom igraju različitih glazbenih i pokretnih igara poput brojalica, cupkalica, igara prstićima..., kada dijete dobije novu igračku koja mu izaziva osjećaj sreće i slično.

Iznenađenje kao emocija može se pobuditi kod djeteta u nekim novonastalim situacijama, neočekivanim događajima i novim iskustvima. Primjerice dijete se iznenadi kada ugleda razne životinje po prvi put ili s roditeljima po prvi put otiđe na izlet poput plaže pa dođe u doticaj sa morem. Dijete može reagirati širom otvorenih očiju, otvorenih usta i podignutih obrva, a njegova reakcija se pojačava i osnažuje ukoliko je odrasli odobravaju ili čak oponašaju iznenađenje zajedno s djetetom.

Tuga ili žalost još je jedna od osnovnih emocija koja se može pojaviti vrlo rano kod djeteta rane dobi. “Subjekt osjeća tugu ili žalost u situacijama u kojima procjenjuje da nepovratno gubi nešto to mu je vrijedno, za što je emocionalno vezan.“ (Milivojević 2010:515). Dijete tako može biti tužno ako izgubi svoju najdražu dečicu ili igračku.

Gađenje je emocija koju dijete može prvi puta pokazati u procesu isprobavanja nove hrane. Autor (Milivojević 2010) gađenje opisuje kao događaj kada osoba osjeća da bi u njezin organizam mogla ući svojevrsna štetna tvar te navodi pojam osjeta mučnine koji je usko vezan uz osjećaj gađenja. Tijekom hranjenja ukoliko djetetu vizualno ili okusno nije privlačna određena hrana vrlo vjerojatno reagirat će sa osjećajem gađenja kojega se može prepoznati po mrštenju lica, odbijanju i odguravanju hrane.

Dijete u ranoj dobi izrazito je vezano uz svoje roditelje, posebno majku s kojom većinom provodi najviše vremena. Stoga, prilikom bilo koje vrste odvajanja od roditelja dijete može reagirati osjećajem straha.

Posljednji osjećaj koji će se opisati je ljutnja. Ljutnju dijete može osjetiti kada neka njegova potreba nije zadovoljena ili u interakciji s vršnjacima kada dođe do otimanja igračaka. Ljutnja može prerasti u bijes.

U sljedećoj tablici prikazati će se neke od osnovnih emocija koje se mogu pojaviti kod djece rane dobi kako u obiteljskom okruženju tako i u interakciji s vršnjacima i ostalim odraslima.

Tablica 1.- Prikaz osnovnih emocija koje se mogu pojaviti kod djece rane dobi prema (Milivojević 2010)

RB.	Emocije koje se pojavljuju kod djece rane dobi	Mogući razlozi nastanka emocije	Prepoznavanje emocije
1.	Tuga	Odvajanje od roditelja, gubitak omiljene igračke	Dijete može plakati, osamiti se i ne sudjelovati u igri, biti tiho i imati spuštenu ramena.
2.	Ljutnja	Neke od djetetovih potreba nisu zadovoljene, otimanje igračaka, nepravda, nešto ne ide kako dijete želi,	Dijete se može zacrvenjeti u licu, stiskati šake, vikati, udarati i bacati igračke ili druge predmete

		nemogućnost izražavanja želja i potreba	
3.	Strah	Razne nove i nepoznate situacije, odvajanje od roditelja, mrak, grmljavima, razne životinje, nepoznati i glasni zvukovi, nepoznate osobe	Dijete potražuje sigurnost u odrasloj osobi, drhti, skriva se
4.	Gađenje	Hrana koja dijete okusom ili izgledom ne privlači, različita tekstura hrane	Dijete se mršti, odbija i izbacuje hranu, može verbalizirati „bljak ili fuj“
5.	Sreća	Raznovrsne igre, glazba, interakcija s vršnjacima, pohvala, nagrada, uspjeh	Dijete veselo trčkara, smije se, dobro je raspoloženo
6.	Iznenadjenje	Promjene, nove situacije i iskustva	Dijete širom otvara oči i usta, ima podignute obrve i može verbalizirati „ooo ili uuu“.

Likovno izražavanje emocija djece rane dobi može značajno pomoći u prepoznavanju i obradi osnovnih emocija kao što su sreća, tuga, iznenađenje, gađenje, strah i ljutnja. Djeca, koristeći različite likovne medije, imaju priliku vizualno artikulirati emocije koje možda još nisu sposobna verbalno opisati. Na primjer, kroz crtanje sretnih trenutaka ili izraza tuge, djeca mogu pokazati svoja unutarnja emocionalna stanja i olakšati odraslima razumijevanje njihovih potreba. Kroz likovne aktivnosti, odgajatelji i roditelji mogu prepoznati znakove straha ili gađenja koje djeca možda ne mogu izraziti riječima, te tako pružiti pravovremenu podršku i pomoć. Osim toga, likovno izražavanje može služiti kao siguran ventil za negativne emocije poput ljutnje, omogućujući djeci da se suoče sa svojim frustracijama na konstruktivan način. Također, kroz grupne likovne aktivnosti, djeca imaju priliku razvijati socijalne vještine i učiti o empatiji, dok promatraju i interpretiraju izraze emocija kod svojih vršnjaka.

3.3. Povezanost emocija djece rane dobi s likovnim izražavanjem

Jedan od glavnih ciljeva, vodilja i želja svakog odgajatelja je da utječu pozitivno na dječji razvoj te da djeci postave snažne i ispravne temelje za daljnje odrastanje. Već od rane dobi djeca u odgojno-obrazovnoj ustanovi pripremaju se za samostalnost i usmjeravaju k tome da postanu odgovorni, vrijedni i poštjeni ljudi. Vrlo važan zadatak odgojno-obrazovne ustanove je da svi sudionici odgojno-obrazovnog procesa potiču razvoj svih potencijala djeteta i uvažavaju svaku posebnost, jedinstvenost i individualnost kao nešto posebno i vrijedno. Kako bi se to postiglo vrlo je važno da odgajatelji i svi ostali odrasli koji sudjeluju u odgoju i obrazovanju djeteta, poznaju dijete i njegovu osobnost. Često je lakše zaključiti kako je određeno dijete „razmaženo“ jer se teško odvaja od roditelja, „zločesto“ jer u igri otima i ne dijeli igračke ili „preosjetljivo“ jer često reagira plačem i traži utjehu odgajatelja ili roditelja. Odgajatelji trebaju znati da je svako ponašanje djeteta izazvano nekom emocijom ili osjećajem te umjesto kategoriziranja djece kao „dobrih“ ili „loših“ trebaju koristiti drugačije strategije. Promatranje je vrlo uspješna metoda u radu svakog odgajatelja, a uz promatranje je dobrodošlo i snimanje kako bi se snimka mogla pogledati više puta i uočiti ono što možda odmah nije vidljivo ili nije u prvom planu promatranja. Nadalje je potrebno prepoznavati emocionalna stanja djeteta te mu pružiti pomoć u proživljavanju emocija koje su ponekad jako teške za djecu rane dobi. „Učiti djecu o osjećajima i pomagati im da postanu "emocionalno pismeni" znači prepoznati i prihvatiti sve osjećaje i usmjeravati ih da ih izraze na načine koji nisu štetni ni za njih ni za druge“ (Sorin, 2004:10). Stoga bi odgajatelji trebali od najranije dobi djeteta uvažavati sve emocije koje se pojavljuju te ih usmjeravati na kontrolu emocija i primjerene načine izražavanja teških i emocija poput ljutnje, frustracije, ljubomore i slično. Ne bi se trebali fokusirati samo na nepoželjna ponašanja uzrokovana emocijama već i na ostale emocije koje je potrebno prepoznati, uvažiti i prikazati djetetu kao vrlo važne.

Djeca rane dobi prolaze vrlo velike i značajne promjene u svojem rastu i odrastanju u odgojno-obrazovnoj ustanovi. Sve te promjene i svakodnevni život u zajednici s vršnjacima djeluju na dijete, njegove emocije i emocionalna stanja. Osim navedenog, djeca mogu prolaziti velike promjene i u obiteljskom okruženju koje se također odražavaju na emocionalno stanje djeteta; npr. prestanak spavanja s roditeljima i početak spavanja u vlastitoj sobi, rođenje brata ili sestre i slično. Razumijevanje dječjih emocija, uloge emocija u razvoju djeteta, njihovo izražavanje i učenje kontroliranja emocija veliki je i zahtjevan zadatak za odgajatelja. Likovno izražavanje odgajatelju može služiti kao jedan od glavnih alata u svakodnevnom radu s djecom. Osim što

likovno izražavanje utječe na cjeloviti razvoj djeteta, može biti izvrsna metoda kojom se djeca mogu služiti u izražavanju svojih emocija. Prema (Haxhijaha, 2022) likovne aktivnosti poput crtanja kod djece se razvijaju kognitivne, socijalne, emocionalne i tjelesne vještine.

Poznato je da su najveći uspjesi bili oni u sportu, glazbi, plesu ili likovnoj umjetnosti nastali upravo pod utjecajem nekog jakog emocionalnog stanja. Najemotivnije ljubavne pjesme nastale su iz stvarnog osjećaja ljubavi i zaljubljenosti, dok su najtužnije nastale iz tuge i slomljena srca. Isto tako i najpoznatiji svjetski umjetnici poput Pabla Picassa ili Vincenta van Gogh-a služili su se likovnom umjetnošću u izražavanju svojih dubokih i intimnih emocija i emocionalnih stanja. Može se zaključiti da su emocije veliki pokretači stvaranja i da se njima velikim dijelom utjecalo na različite faze i smjerove stvaranja umjetničkih djela i stilskih pravaca.

Iako odrasli umjetnici koriste emocije u svojem umjetničkom izražavanju i stvaranju, djeca su u tome još uspješnija. Posebno djeca rane dobi koja nisu opterećena mišljenjima drugih osoba i svojih vršnjaka. Djeca rane dobi ne znaju za “ružan” crtež, “neurednu” obojanost ili “krive” boje u svojem likovnom izražavanju. Oni su ponosni na svaku “šaru”, liniju, boju, točkicu i krivulju na svojem papiru. Nije im važno da li je po papiru prethodno crtao njegov vršnjak, dijete rane dobi iskoristit će prostor koji je ostao neiskorišten. Dijete rane dobi nije opterećeno kritikama, iskreno je i slobodno u svom izražavanju. Nije mu potreban model po kojemu će likovno stvarati, a čak i ako ga ponudimo vrlo vjerojatno će upotrijebiti svoju maštu i stvarati po svome. Vrlo je zanimljivo kako djeci rane dobi nije potrebna motivacija ili primjer kako nešto napraviti, već dijete ima svoju viziju i vodi se svojim emocijama u datom trenutku.

Bojama i linijama na papiru mogu se vrlo jasno prikazati emocionalna stanja djeteta koje je stvaralo svoj likovni uradak. Dijete čim nauči imenovati osnovne boje vrlo će jasno iskazati koju boju želi koristiti. Čak i dok ne imenuju, neka djeca pokazuju prstima točno na boju za koju su zainteresirana. Prema Sorin, (2004) likovne aktivnosti poput slobodnog crtanja i bojanja nude djeci mogućnosti istraživanja i davanja oblika i boje emocijama djece. Osim toga, autor navodi kako se obavezno trebaju osim osnovnih boja uključiti i crna i bijela. Autor Haxhijaha (2022) u časopisu “Expressing children’s emotions through drawing” ističe kako se djeca posebno počinju interesirati za boje u dobi od otprilike tri godine. Djeca u toj dobi prema istom autoru sklona su odabiru jarkih i toplih boja, dok djeca koja koriste tamne, svjetle i hladne boje mogu imati emocionalne poteškoće poput emocionalne praznine ili antisocijalne tendencije. Određene boje

imaju i svoje karakteristike te se mogu povezati s emocionalnim stanjima djeteta. U prethodno navedenom članku autor (Garuli, Lorela:2020:62-63 prema Haxhijaha: 2022:3380) navodi sljedeću podjelu:

- “Žuta boja - simbolika je vezana za sunce i izražava pozitivne, sretne osjećaje i energiju
- Plava boja - poput boje neba i mora i izražava stabilnost i dubinu osjećaja
- Zelena boja - odmor, harmonija, rast, osjetljivost, ravnoteža, spokoj, sigurnost, nada, vjera
- Crvena boja - izražava živost, pokret, strast, emocije, hrabrost
- Smeđa boja - između crvene i crne označava tugu, ozbiljnost, brigu
- Crna boja - povezana je s osjećajima, kao što su: tjeskoba, zastrašenost, sramežljivost, bol , ukočenost, gubitak, smrt, ali i elegancija, autoritet, moć i snaga.”

Međutim važno je naglasiti kako navedeno može služiti samo kao dodatna pomoć i jedan od alata kojim se odgajatelj može služiti u promatranju i pokušavanju razumijevanja dječjeg likovnog stvaralaštva. Ipak, odraslima može biti vrlo izazovno razumijeti dijete i doživjeti crtež na način na koji ga doživljava dijete sa svim svojim emocijama koje iznosi likovnim izražavanjem. Djeca rane dobi ne pokušavaju prikriti svoje osjećaje tokom crtanja tako da se iz njihovih crteža može puno toga otkriti. Na dječje crteže ponajprije se utječe okolinom u kojoj se dijete nalazi poput obiteljske sredine i odgojno-obrazovne ustanove. Djeca rane dobi najčešće crtaju spontano. Zbog toga je vrlo važna poticajna sredina i dostupnost materijala.

Osim fokusiranja na boje koje djeca koriste važno je usmjeriti pozornost i na druge čimbenike kojima se odgajatelju može omogućiti bolji uvid u emocionalno stanje djeteta. „Ako dijete na crtežima i slikama istakne preciznije linije i određene oblike, onda je ono emocionalno stabilnije i kod njega dominira mirno, stabilno i razumno reagiranje. S druge strane, ako u djetetovim slikama dominira slobodno korištenje boja, bez isticanja linija i oblika, onda je riječ o impulzivnim emocionalnim reakcijama, o neodrživim emocionalnim reakcijama.“ (Juniku, 2015:30 prema Haxhijaha, 2022:3381).

3.4. Primjeri likovnih radova djece rane dobi u prikazivanju emocija

U sljedećem dijelu rada prikazat će se primjeri fotografija nastali u praksi odgojno-obrazovne ustanove, u mješovitoj jasličkoj skupini, uz objašnjenje djece što se nalazi na likovnom uratku. U likovnim aktivnostima su sudjelovala djeca u dobi od dvije do tri godine. Likovnu aktivnost započela su samoinicijativno te rado razgovarala o tome kako se osjećaju, što se nalazi na papiru i koje je boje.

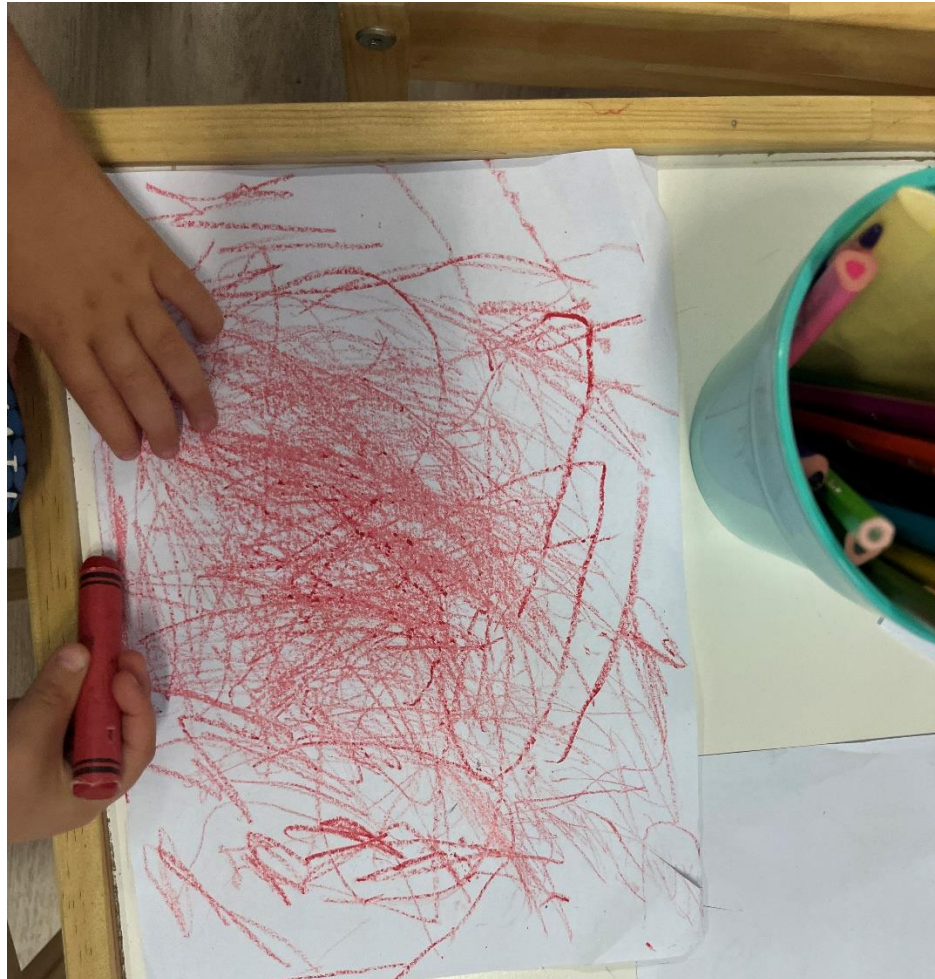
Slika 1. – crtež „tate“

Na slici 1. nalazi se crtež djevojčice od dvije godine. Djevojčica je odabrala ljubičastu drvenu bojicu i nacrtala „tatu“. U razgovoru sa djevojčicom, u početku se primjećuju emocije sreće i uzbuđenja što se može povezati sa pozitivnim stavom i osjećajima prema ocu. Međutim nakon

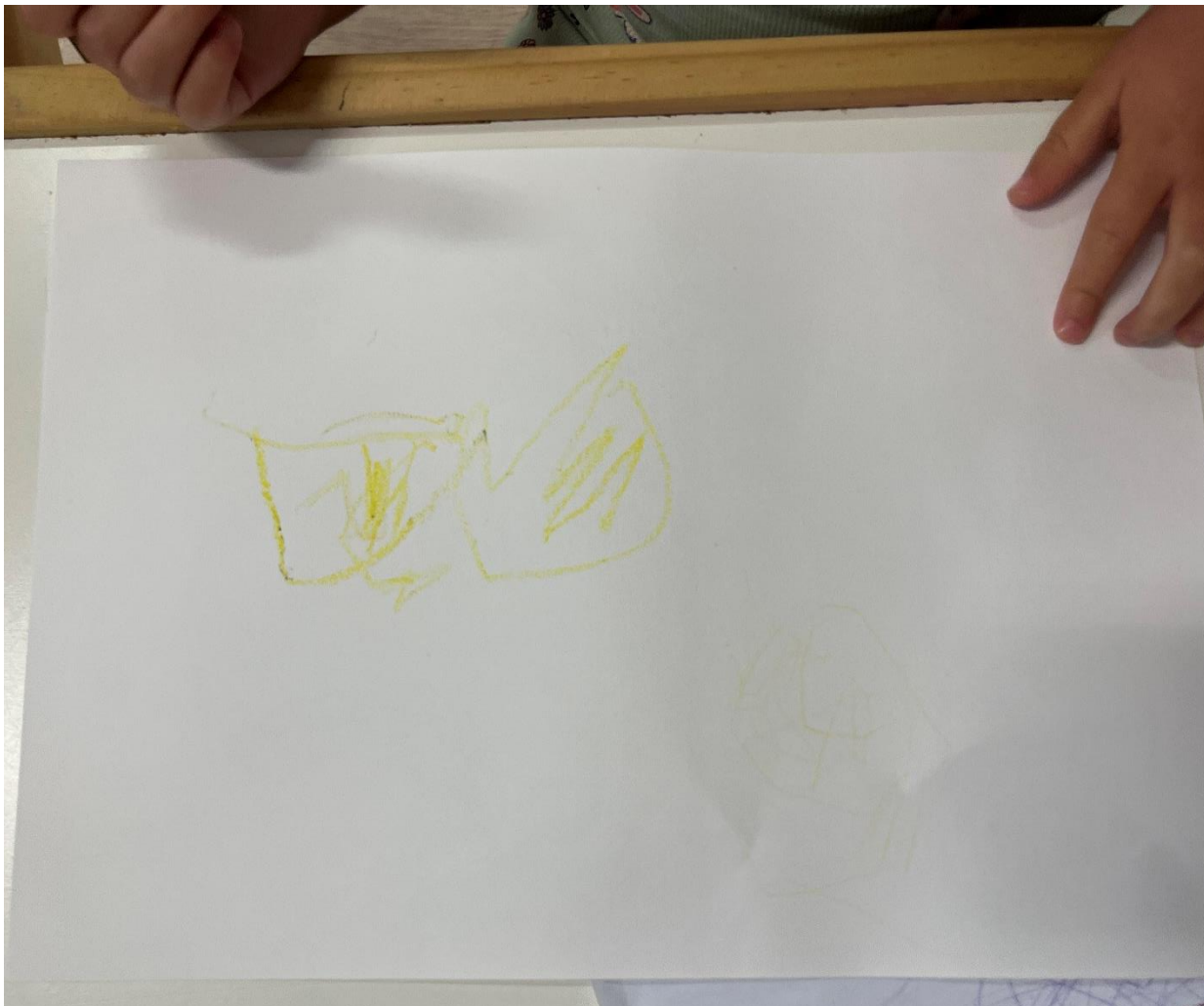
nekog vremena djevojčica postaje tiha te navodi kako će "tata brzo doći i kako je na poslu". Može se uočiti kako djevojčici nedostaje njezin otac i kako je tužna zbog njihove razdvojenosti.

Slika 2. – crtež „mama“

Na slici 2. dječak u dobi od tri godine nacrtao je svoju „mamu“. U razgovoru s odgajateljicom dječak je spominjao i tatu. Od materijala je koristio crvenu pastel. Dječak je tijekom crtačke likovne aktivnosti razgovarao o majci i o tome što sve on i majka rade zajedno (zajednička priprema ručka, odlazak u dućan, kupovanje namirnica). Kod dječaka je primijećena smirenost i opuštenost tijekom likovne aktivnosti, uz pozitivne emocije, privrženost i povezanost koju dječak ističe u odnosu sa majkom.

Slika 3. – crtež „sestra Eva“

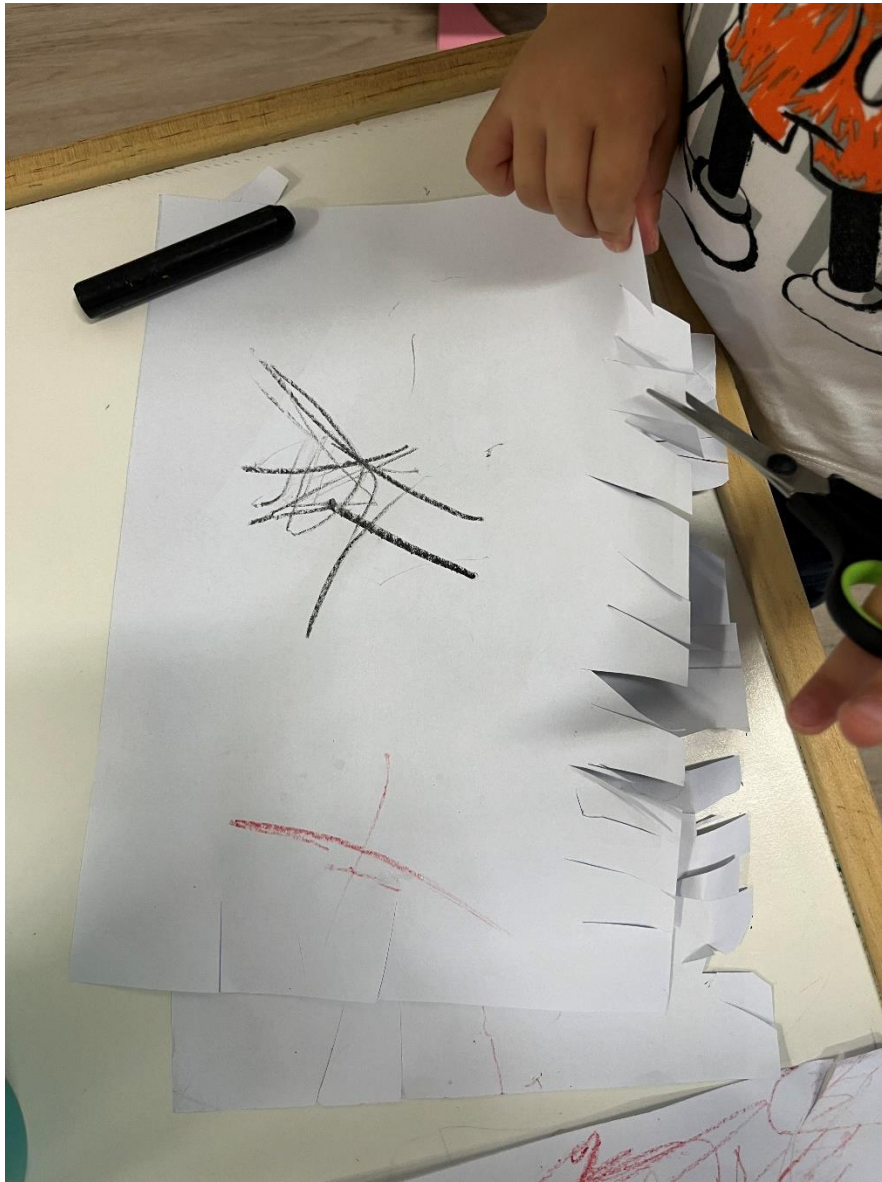
Na slici 3. djevojčica u dobi od dvije i pol godine koristila je žutu pastelnu koju je nacrtala svoju mlađu „sestru“ koja se nedavno rodila. Odgojiteljici je djevojčica rekla da je to njezina sestra te ju imenovala imenom. Tijekom likovne aktivnosti crtanja, djevojčica se glasno smijala i pokazivala svaki korak crtanja posebno. Vidljivo je kako je djevojčica jako ponosna što je postala starija sestra jer često govori "ja sam dobila seku", "moja seka" i slično. Osjećaji sreće pratili su djevojčicu tijekom cijele crtačke likovne aktivnosti. Može se zaključiti kako je djevojčica novi događaj u svom životu, odnosno rođenje sestre prihvatila vrlo pozitivno i zadovoljna je svojom ulogom u obitelji kao starijom sestrom.

Slika 4. – crtež „pas Sky“

Slika 4. prikazuje crtež djevojčice od tri godine koja je nacrtala svog „psa Sky-a“. Zanimljivo je što ista djevojčica u posljednjih nekoliko mjeseci crta iste ili slične okrugle oblike koristeći se drvenim bojicama, flomasterima i pastelama. U crtačkoj likovnoj aktivnosti zadržava se duže te je visoko motivirana i koncentrirana na aktivnost. Tijekom likovne aktivnosti i razgovora sa djevojčicom primjećuje se velika razina uzbuđenosti kod djevojčice. Ona opisuje različite događaje sa psom Sky-em od kojih su neki povezani sa emocijama sreće i uzbuđenja a neki sa emocijama ljutnje i iznenađenja. Primjerice, kada djevojčica govori o tome da ona i pas Sky spavaju zajedno to govori sa osmjehom i zadovoljstvom. Međutim, djevojčica spominje i kako pas Sky nije slušao tatu na zajedničkom obiteljskom izletu te joj se izraz lica mijenja na način da se mršti i podiže obrve uz pokazivanje kažiprstom i govorenjem "tata je rekao ne - ne Sky". Vidljivo je kako djevojčica koristi različite boje što se može povezati sa različitim emotivnim stanjima koja se bude kod djevojčice.

Slika 5. – „ljut sam“

Na slici 5. prikazan je likovni rad dječaka starosti tri i pol godine. Dječak je tijekom likovne aktivnosti crtanja došao u sukob s drugim dječakom zbog nevoljkosti dijeljenja likovnog materijala. Nakon toga dječak je rekao da je ljut te je počeo šarati crnom pastelom po papiru. Zatim je uzeo škare i vrlo dugo se zadržao u aktivnosti rezanja. Izbor boje dječaka nakon navedenog događaja može ukazati na emocije ljutnje i tjeskobe zbog svađe sa drugim dječakom. Također, dječak je tijekom crtačke likovne aktivnosti i rezanja jasno i glasno iznosio kako je ljut i kako nije bilo lijepo i ispravno ponašanje od drugog dječaka. Dobivamo uvid u emocije autoriteta i moći koje se pojavljuju kod dječaka.

3.5. Uloga odgajatelja u likovnom izražavanju emocija djece rane dobi u stvaranju poticajnog okruženja

Odgajno-obrazovna ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje trebala bi predstavljati sigurno i poticajno mjesto za dijete u kojemu svako dijete ima priliku i podršku u izražavanju vlastitih emocija. Kako bi se to moglo ostvariti ključan je upravo odgajatelj koji treba poznavati emocije i načinima izražavanja istih u emocionalnom razvoju djece rane i predškolske dobi. Osim stručnog znanja odgajatelj treba posjedovati i potrebne vještine u stvaranju poticajnog okruženja za izražavanje emocija. Postoje mnogi oblici i metode koje odgajatelji mogu koristiti sa djecom, a one bi se svakako trebale temeljiti na interesima i preferencijama svakog pojedinog djeteta. Kod djece rane dobi zamijećeni su veliki interesi i motiviranost u područjima glazbe, tjelesnih aktivnosti te likovnog izražavanja. Obzirom na temu rada, pisat će se o likovnim tehnikama i načinima likovnog izražavanja emocija djece te povezanosti samih emocija djece s likovnošću.

U likovnom izražavanju emocija djeca rane dobi češće koriste doslovne značajke (crtanje suza koje predstavljaju tugu), dok starija djeca češće koriste apstraktne znakove (linije prema gore za izražavanje pozitivnih ili prema dolje za izražavanje negativnih emocija), a njihovo izražavanje emocija je bogatije i raznovrsnije (Bilić, 2012:4). Ukoliko im se usmjeri pozornost za ono što su likovno prikazali djeca su najčešće otvorena za razgovor i objašnjenja svog likovnog izričaja. Odgajatelj treba poticati djecu na razgovor o njihovim emocijama i intenzitetu emocija te razlozima nastanka takvih emocija. Osobito je u cilju razvoja empatije i međusobnog razumijevanja važan razgovor o tome imaju li i drugi slične osjećaje. Tako se likovna ekspresija povezuje s opisivanjem emocija i njihovim intenzitetom, kao i s razmišljanjem i razumijevanjem razloga njihova nastanka i učinaka, a ovo predstavlja temelj emocionalne pismenosti (Bilić, 2012:4). Iako je razgovor iznimno važan i može otkriti mnogo, vrlo često je likovni rad sredstvo za istraživanje i daje znatno više informacija od riječi. Djeca rane dobi u svojem likovnom izražavanju su slobodna i iskrena i to su osobine koje odgajatelj treba njegovati, uvažavati i poticati.

Razdoblje rane dobi djeteta karakterizira visok stupanj istraživačkih aktivnosti pa bi se, samim time, i prostorom trebalo djeci omogućiti zadovoljenje potrebe za istraživanjem. Soba dječjeg boravka podijeljena je na nekoliko centara ili kutića tako da svaki pojedini centar ima

smisao i potrebne materijale i namještaj. Pored primjerice, istraživačkog, glazbenog, stolno-manipulativnog, tihog i mirnog centra i još mnogih drugih, u sobi dječjeg boravka obavezno se nalazi i likovni centar.

Likovni centar trebao bi biti dovoljno prostran kako bi u njega mogao stati veliki stol ili više stolova, stolice i raznovrsni likovni materijali. Prostranošću likovnog centra također bi se trebalo omogućiti djeci likovno izražavanje bez ometanja drugih sudionika. Osim veličine prostora, vrlo je važno djeci omogućiti dostupnost materijala. U likovne materijale u jaslicama može se uključivati raznovrsni popis pribora poput: tempera, vodenih boja, plastelina, gline, bojica, flomastera, kolaža i papira raznih veličina i tekstura, dječjih škara, cik-cak škara, raznih ukrasa i raznog dodatnog materijala poput žice, vate, ljepila... Većina likovnog materijala trebala bi se nalaziti na djeci dostupnom mjestu uz prilagođenu visinu – visinu djetetovih očiju. Obzirom da se govori o djeci rane dobi materijal kojim se djeca još nisu susrela ili naučila oblikovati iste poput škara ili tekućeg ljepila trebao bi stajati na vidljivom, ali povišenom mjestu kako ne bi došlo do ozlijede. Osim prethodno navedenih materijala kada je u pitanju likovna umjetnost i dječje istraživanja, odgajatelji se ne bi trebali ograničavati odabirom i raznovrsnošću materijala. Dobrodošli su i razni prirodni materijali poput kamenčića, trave, grančica ili primjerice tkanina.

Likovni centar treba biti dobro organiziran i posložen kako bi djeca znala gdje potražiti ono što žele koristiti kao i pospremiti nakon što završe aktivnost. Ono što bi odgajatelji mogli koristiti u jaslicama su prozirne kutije za pohranu materijala kako bi djeca mogla vidjeti što je u njima ili kutije koje na sebi sadrže fotografiju materijala koji se nalazi unutar kutije. Na taj način djeca bi mogla puno samostalnije koristiti ono što žele te razvrstavati materijale.

Prostor likovnog centra trebao bi odisati maštom i kreativnošću što odgajatelj svojom uključenošću također može postići. Dobrodošle su jarke i raznolike boje, različite teksture, panoji s dječjim radovima, knjige i sikovnice s raznim ilustracijama i umjetničkim fotografijama i slično.

Odgajatelji trebaju djeci dati slobodu prilikom izražavanja emocija likovnom umjetnošću što mogu postići omogućavanjem djece u odabiru materijala i načinu likovnog izražavanja – slikanje na stolu, na podu, slikanje dlanovima, prstima, stopalima... Također, djeca u ovoj dobi sklona su imitiranju i oponašanju, stoga je odgajatelj važan sudionik i trebao bi svojim primjerom potaknuti djecu na uključivanje u likovno izražavanje uz razgovor o emocijama koje se potiču u svakome djetetu i koje se mogu likovno izraziti, uz nenametljivu prisutnost i podršku odgajatelja.

4. Likovne tehnike u odgojno-obrazovnim ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

Kako bi odgajatelji potaknuli djecu na razvijanje kreativnosti i umjetničkih vještina, kao i na izražavanje emocija likovnošću važno je da odgajatelj poznaje likovne tehnike koje može primjenjivati u radu s djecom. Iako se najviše koriste tek osnovne likovne tehnike, kreativan i odgajatelj, otvoren za umjetnost i kreativnost u radu s djecom, koristit će razne likovne tehnike i na taj način će moći odgovarati na različite interese i potrebe djece.

“Likovne tehnike koje su prikladne za rad s djecom rane i predškolske dobi:

1. Crtačke
2. Slikarske
3. Kombinirane
4. Grafičke
5. Kiparske tehnike
6. Arhitektonske
7. Primjenjene umjetnosti
8. Novi mediji” (Šparavec, 2018:57).

Važno je naglasiti da uvijek treba uzeti u obzir interes djeteta i ne nametati mu niti jednu aktivnost kao ni likovnu tehniku. Možda dijete u određenom trenutku ne želi sudjelovati i to treba prihvatiti i poštivati te omogućiti djetetu da se uključi i sudjeluje kada je spremno i zainteresirano. Također, korisno je dijete uključiti u odabir likovne tehnike koja će se koristiti te uvažavati pravo djeteta na vlastiti izbor izbjegavajući bilo kakvo nametanje.

4.1. Likovne tehnike primjenjive za djecu rane dobi

Prema (Šparavec, 2018) prva i osnovna crtačka likovna tehnika je olovka, kojom se, iako se ne zadržava dječja pažnja dugo, omogućava da se djeca vrlo rano samostalno s njom služe. U radu s djecom rane dobi za početak odgajatelj može djeci ponuditi olovke različite tvrdoće kao i različite podloge. Uz olovku djeca rane dobi mogu koristiti i svoje prste kako bi dobili efekt sjenčanja. Vrlo slična crtačka likovna tehnika su bojice. Kod korištenja bojica mogu se djeci rane dobi dati bojice različite debljine, a može se početi debljim bojicama. Vrlo često su djeca rane dobi zainteresirana za bojice pogotovo kada uče i usvajaju osnovne boje. Nakon poznavanja olovke i bojica djeca rane dobi mogu se koristiti flomasterima i markerima koji mogu biti različitih debljina, idealno na glatkom papiru. Kreda za crtanje može biti izvrstan izbor za djecu rane dobi. Kredom djeca mogu crtati po ploči, papiru, tamnom papiru, a posebno zanimljivo je što kredu djeca mogu koristiti i na vanjskom prostoru crtajući po pločniku. Ugljenom djeca rane dobi mogu također stvarati, ali predstavlja malo složeniju crtačku tehniku obzirom da ugljen lako puca što može otežati korištenje kod djece rane dobi. Iako se navedenim materijalima djeca rane dobi koriste najčešće u svrhu šaranja, vrlo je važno motivirati ih i uvažavati fazu šaranja kao vrlo značajnu fazu u dječjem razvoju kojom se postavlja temelj za kasnije složenije likovne uratke. Tuš odgajatelj može pokazati djeci rane dobi te ga može upotrebljavati u radu s djecom ukoliko se ukaže interes. Crtačka tehnika koju djeca vrlo često započinju samostalno te koju bi odgajatelj trebao poticati je crtanje prirodnim materijalom, većinom drvцем ili štapićem po pijesku ili zemlji.

Najčešća slikarska tehnika koju koriste djeca rane dobi je tempera. Tempera se može koristiti na različite načine, vrlo često se koriste tehnike otiskivanja prstiju, dlanova i stopala. Osim tempera djeci rane dobi mogu se ponuditi i vodene boje. Od ostalih slikarskih tehnika u radu s djecom rane dobi mogu se koristiti batik, mozaik, pastele i kolaž.

Kombinirane tehnike mogu se početi primjenjivati nakon rada s pojedinačnim crtačkim i slikarskim tehnikama, a za njih djeca mogu biti zainteresirana djeca već u trećoj godini života.

Grafičke tehnike vrlo su dobar izbor likovnih tehnika za djecu rane dobi obzirom da su prilagodljive dječjim potrebama i sposobnostima. "Postepeno ćemo upoznavati djecu s osnovnim grafičkim tehnikama prigodnima za njihovu dob, te će se nakon nekog vremena stvoriti mogućnost kombiniranja grafičkih tehnika." (Šparavec, 2018:97). Od grafičkih tehnika djeca rane dobi mogu koristiti pečatni tisak, monotipiju i zrcalni tisak.

Kiparske tehnike su likovne tehnike kojima se djeca rane dobi upoznaju igrom kojom im se nude razne mogućnosti istraživanja i razvoja. Odgajatelji djeci mogu ponuditi plastelin, glinu, glinamol i razne prirodne materijale za oblikovanje. Izrada domaćeg plastelina može biti vrlo korisna i zanimljiva aktivnost, a sigurno će osigurati i veću motiviranost djece za korištenjem jer su sudjelovala u cijelom procesu izrade.

Iako ih ne treba izbjegavati u radu s djecom rane dobi prema (Šparavec, 2018) arhitektonske tehnike češće i spretnije koriste djeca starije životne dobi. Međutim, odgajatelj ovu tehniku može prilagoditi dobi i sposobnostima djece, a najvažnije je da osigura dostupnost materijala koji će dijete poticati na istraživanje i građenje.

Likovne tehnike koje djeca rane dobi koriste pružaju im širok spektar mogućnosti za izražavanje emocija i kreativnosti. Olovke, bojice, flomasteri, krede i ugljen omogućuju djeci da istražuju razne teksture i efekte, te da na taj način vizualno predstave svoje unutarnje svjetove. Slikarske tehnike poput tempera i vodenih boja omogućuju djeci da koriste boje i razne tehnike otiskivanja, što im pomaže u artikulaciji emocija poput sreće, iznenađenja ili ljutnje. Kiparske tehnike s materijalima poput plastelina i gline omogućuju djeci da istražuju trodimenzionalne oblike i teksture, što može biti posebno korisno za djecu koja kroz dodir i oblikovanje bolje izražavaju svoje osjećaje. Grafičke tehnike, poput pečatnog tiska i monotipije, pružaju djeci priliku da eksperimentiraju s ponavljanjem uzoraka i simetrijom, što može biti umirujuće i poticajno za razvoj njihovih kognitivnih i motornih vještina. Kroz sve ove tehnike, odgajatelji mogu pomoći djeci da prepoznaju i izraze svoje emocije na način koji je za njih prirodan i razumljiv, čime se potiče njihov emocionalni i socijalni razvoj.

4.2. Materijalni uvjeti

Likovni materijal potreban za dječje likovno izražavanje trebao bi biti raznovrstan i bogat. Iako materijalna situacija u odgojno-obrazovnim ustanovama nije uvijek idealna, veliku ulogu u materijalnom okruženju preuzima odgajatelj. Kreativan i snalažljiv odgajatelj u mnoštvu svojih profesionalnih osobina ima i sposobnost da iskoristi maksimalno dostupan materijal na raznovrsne načine. Često se odgajatelji opisuju kao osobe koje od “ničega” naprave “svašta”, a posebnu korist od toga dobivaju djeca koja promatraju, sudjeluju i promišljaju što se sve može napraviti od kartona, papira, recikliranog materijala, tuba od toaletnog papira, kartonskih kutija, plastičnih boca i slično. Police u likovnom centru bi trebale biti bogato opremljene likovnim materijalom te bi se trebale nalaziti na djeci dostupnim mjestima kako bi djeca samostalno praćena svojim interesom, mogla započinjati likovne aktivnosti i koristiti sav dostupan material.

U svojoj knjizi “Drvo ili mjesec – likovni odgoj za najmlađe” autorica (Šparavec, 2018) ističe likovni materijal koji je potreban u radu s djecom. Prema navedenoj autorici u radu s djecom rane dobi odgojno-obrazovna skupina trebala bi biti opremljena:

- olovkama raznih tvrdoća (HB, B2, B3, B4)
- flomasterima i markerima raznih debljina
- drvenim bojicama
- tuševima
- kredama raznih boja, oblika i veličina
- pastelama
- vodenim bojama
- temperama
- materijalima za modeliranje
- raznim kistovima i valjcima
- ljepilom
- škarama (običnim i cik-cak)
- papirima i kartonima raznih veličina i debljina
- krep papirima
- raznovrsnim podlogama

5. Osmišljavanje likovnih aktivnosti u skladu s potrebama i interesima djece rane dobi

Pomoću pomno osmišljenih i prilagođenih likovnih aktivnosti dječjoj dobi, interesima i sposobnostima, odgajatelji prikazuju likovnu umjetnost i likovno stvaralaštvo djetetu. Dijete rane dobi različitim likovnim aktivnostima istražuje svijet oko sebe te ukoliko se dobro i pažljivo promatra, može se uočiti kako dijete likovnim aktivnostima ispoljava svoj unutarnji svijet, misli i osjećaje. Tijekom likovnih aktivnosti dijete ima priliku razvijati maštu i kreativnost, osmišljavati i isprobavati razne ideje, surađivati s vršnjacima i odraslima te učiti prva pravila poput posuđivanja pribora, čekanja svog reda, pranja ruku nakon aktivnosti i pospremanja korištenog materijala. Igrom djeca koriste različite materijale kojima istražuju i stvaraju.

Prema (Novaković, 2015) primarna uloga svakog odgojitelja je osigurati poticajno okruženje kojim se djeci rane dobi pruža mogućnost učenja dodirrom, sluhom, vidom i pokretom. Također je vrlo korisno uključiti manipulaciju i istraživanje različitim materijalima i predmetima, što će pozitivno djelovati na djetetovo cjelovito opažanje, doživljavanje i poimanje. Planiranje likovnih aktivnosti djece rane dobi treba započeti s djetetom u središtu, odnosno treba se bazirati na djetetovim sposobnostima, željama i interesima, a potrebno je dijete uključiti u promišljanje i odabir likovne aktivnosti te u razgovor i dijeljenje iskustva s vršnjacima i odraslima nakon provedene likovne aktivnosti. Također, ukoliko se dijete odluči na nešto svoje i različito od planiranog, potrebno je poticati njegovu samoinicijativu i podržati ga u tome. Djetetu treba dozvoliti da u likovnoj aktivnosti sudjeluje koliko god traju njegov interes, pažnja i mašta. „Prirodnu želju djece za stjecanjem novih iskustava odgajatelji trebaju poticati novim mogućnostima izražavanja, ali i novim mogućnostima istraživanja i otkrivanja.“ (Bilić i sur.,2012:4). Odgajateljeva važna zadaća u osmišljavanju i provedbi likovnih aktivnosti je pripremanje poticaja koji trebaju biti napravljeni problemski, da se djeca potiču na razmišljanje i rješavanje problema, višeslojni te u skladu s djetetovim interesima i razvojnim karakteristikama. „U provođenju likovnih aktivnosti s djecom nema mjesta pravilima, zakonitostima i kritici jer su oni momentalni zagušivači kreativnosti, slobode, samopouzdanja i radoznalosti.“ (Balić-Šimrak, 2010:6). Djeca rane dobi vrlo vješto pronalaze put k likovnoj umjetnosti stoga je uloga odgajatelja osigurati djetetu da likovno slobodno istražuje te različitim likovnim aktivnostima djetetu “otvoriti vrata” u svijet likovnosti i mogućnosti koje se likovnošću omogućuju.

5.1. Planiranje, provedba i dokumentiranje likovnih aktivnosti djece rane dobi

Prema (Balić-Šimrak, 2010) likovne aktivnosti u odgojno-obrazovnim ustanovama mogu se podijeliti u dvije grupe. U prvu grupu navode se aktivnosti koje dijete započinje izvoditi samostalno. Ukoliko u sobi dječjeg boravka odgajatelj opremi likovni centar raznim likovnim materijalima, dijete rane dobi u nekom trenutku će sigurno započeti s istraživanjem i prvim pokušajima korištenja ponuđenog likovnog materijala. Promatranjem djeteta u samoinicijativnim likovnim aktivnostima odgajatelj može prikazati djetetove sposobnosti, interese i potrebe. U drugoj grupi likovnih aktivnosti navode se one aktivnosti koje je odgajatelj planirao, provodio i dokumentirao te u takvim aktivnostima postoji cilj i zadatak koji su povezani s planom i programom skupine. U drugoj grupi likovnih aktivnosti odgajatelj ima glavnu ulogu te zajedno s djecom istražuje i otkriva razne likovne tehnike i potrebne materijale. “ Pri tome je važno dobro isplanirati likovnu aktivnost, ali i ostaviti prostora za iznenađenja i promjenu tijekom aktivnosti ukoliko se stvori potreba za to.” (Balić-Šimrak, 2010:8). Tijekom provedbe likovnih aktivnosti odgajatelj sudjeluje kao aktivni promatrač te po potrebi potiče, navodi i asistira djetetu. Važno je da odgajatelj potiče aktivno sudjelovanje djeteta i djetetov način provedbe aktivnosti, a ne da nameće zadanu formu. “Svako postavljanje pravila i zabrana može nas lišiti fantastičnih otkrića.” (Balić-Šimrak, 2010:8). Pomnim planiranjem u suradnji s djecom i njihovim interesima, potrebama i sposobnostima, materijalnom opremljenošću, kreativnošću i motivacijom samog odgajatelja, omogućavanjem slobode dječjeg likovnog izražaja i poticanjem samoinicijativnosti kod djece, djeca će sa zadovoljstvom sudjelovati u provedbi likovnih aktivnosti. Stoga se može zaključiti kako “U kvalitetnom likovnom procesu dijete otkriva vlastite potencijale i nema potrebu za natjecanjem s vršnjacima, ono uči i stvara, odnosno, stvarajući – uči, stječući tako naviku koja će mu kroz život biti najbolji saveznik.” (Balić-Šimrak, 2010:8).

Dokumentiranje predstavlja još jedan vrlo važan zadatak svakog odgajatelja. Tijekom planiranja i provedbe likovnih aktivnosti poželjno je da odgajatelj zapisuje, snima i fotografira cijeli proces. Na taj način odgajatelj će moći pregledavati prikupljene materijale koji će mu pomoći da se prisjeti i ponovno doživi “svaki trenutak” koji se dogodio u skupini. Zasiurno će na ovaj način odgajatelj uočiti situacije koje je propustio, a koje su značajne. Također, dokumentiranje predstavlja veliku važnost za samo dijete jer djeca imaju priliku vidjeti i prisjetiti se što su sve radili. Ukoliko odgajatelj dokumentira i dječje izjave to će izazvati posebno veselje i ponos kod djece. Ovakve aktivnosti obično pobude interes cijele grupe te utječu na povezivanje djece u grupi

jer se zajedno vesele i prisjećaju što su radili, tko je sve sudjelovao te kako su međusobno komunicirali i surađivali. “Važno je pratiti razvojni put svakog djeteta bilo u elektronskom, pisanom ili tiskanom obliku. Osim odgajateljima, takav oblik dokumentacije koristit će i roditeljima, a djeci će u budućnosti svakako puno značiti.” (Šparavec, 2018:151).

5.2. Pohrana i izložba dječjih radova

Nakon svake završene likovne aktivnosti odgajatelj zapisuje ime djeteta na papiru, likovnu tehniku koju je dijete koristilo, materijal, temu likovne aktivnosti te datum i vrijeme izrade rada. S djecom rane dobi, vrlo je korisno na poleđini papira prije aktivnosti napisati ime djeteta kako kasnije ne bi došlo do zamjene radova. Svako dijete u skupini treba imati svoj prostor u kojem su pohranjeni njegovi radovi, bilo da se radi o likovnoj mapi, fascikli, ormariću, registratoru ili slično. Obično su djeca vrlo uzbuđena tijekom uređivanja prostora likovnim radovima i pokazivanja istih roditeljima. Odgajatelji zajedno s djecom mogu izložiti dječje radove u prostorijama hodnika, predsoblja ili sobe dječjeg boravka. Ponekad dijete poželi određeni rad ponijeti doma jer za njega ima posebno značenje. Dječji radovi se u odgojno-obrazovnim ustanovama izmjenično izlažu predstavljajući tako razne teme, projekte i aktivnosti koje su djeca tijekom pedagoške godine u jaslicama ostvarila. Nakon izlaganja dječji radovi se obavezno spremaju na previđeno mjesto posebno odvojeno za svako dijete i čuvaju. Podjela dječjih radova roditeljima obično se provodi u skladu s pravilima ustanove i u dogovoru s roditeljima, obično nakon završetka pedagoške godine.

Osim navedenog u odgojno-obrazovnoj ustanovi može se i poželjno je organizirati izložbu dječjih radova. Ona se organizira nakon ili tijekom određenog projekta, na temelju interesa djece ili roditelja ili kao završna aktivnost s roditeljima i djecom. Ova aktivnost djeci predstavlja veliko zadovoljstvo jer se svako dijete želi osjećati uspješno, pohvaljeno i ponosno. Izložba se može održati u unutarnjim prostorima ustanove ili na vanjskom prostoru. Osim djece, roditelja i odgajatelja na izložbi mogu sudjelovati i vanjski sudionici pogotovo ukoliko su sudjelovali na nekom od projekta. Osim likovnih radova, bilo bi korisno da odgajatelji izlože dječje komentare i izjave u nekom obliku poput slikovnice, plakata ili slično.

Izložba dječjih radova u odgojno-obrazovnoj ustanovi važna je za djecu rane i predškolske dobi jer se njome potiče kreativnost, samopouzdanje i emocionalni razvoj djece, dok se, istovremeno, jača veza između vrtića i obitelji te doprinosi cjelokupnom obrazovanju i socijalnim vještinama djece.

6. Zaključak

Djeca mogu izražavati emocije na različite i jedinstvene načine te postoji značajna razlika između izražavanja emocija djece rane i djece predškolske dobi. Vrlo je važno poznavati razdoblja dječjeg emocionalnog razvoja kako bi se mogao prilagoditi pristup djetetovim sposobnostima i potrebama. Likovno izražavanje djece rane dobi u odgojno-obrazovnoj skupini odgajatelju pruža mogućnosti da bolje upozna dijete, njegove želje, osjećaje i potrebe. Različitim likovnim aktivnostima dijete se povezuje s prostorom, materijalom, vršnjacima i odgajateljem stvarajući tako pozitivna iskustva. Umjetničkim aktivnostima djeca imaju priliku istraživati i izražavati svoje emocije na način koji je često intuitivniji i prirodniji od verbalne komunikacije. Ovim procesom djeci se omogućuje da se slobodno izraze, istraže svoje unutarnje svjetove i komuniciraju svoje osjećaje s drugima. Korištenje boja, oblika i različitih tehnika pruža djeci alat za samoistraživanje i izgradnju emocionalnog svijeta.

Podupiranjem likovnog izražavanja, roditelji i odgajatelji mogu značajno doprinijeti cjelokupnom razvoju djece, pripremajući ih za složenije emocionalne i socijalne izazove u budućnosti. Zajedničkim likovnim aktivnostima, djeca uče surađivati, dijeliti i razumjeti osjećaje drugih, što doprinosi razvoju njihovih socijalnih vještina. Zajedničko stvaranje umjetničkih djela pomaže djeci u razvoju empatije, tolerancije i sposobnosti za timski rad.

Važnu ulogu ima odgajatelj koji stvara poticajno materijalno okruženje u likovnom centru, omogućava dostupnost likovnog materijala, prilagođava centar i materijale osobnim interesima djece, dopušta djeci da se izraze kako žele i osjećaju umjesto da zahtjeva od djece određenu formu, vrednuje i uvažava dječje ideje i interes.

Stoga je važno prepoznati i valorizirati ulogu likovne umjetnosti u razvoju djece. Integriranjem likovnih aktivnosti u svakodnevni život i obrazovanje, stvara se poticajno okruženje kojim se omogućava djeci razvoj svojih emocionalnih i socijalnih vještina, što je ključno za njihov cjelokupni razvoj. Likovnom umjetnošću ne samo da se obogaćuje dječje djetinjstvo, već ih se priprema za buduće životne izazove, omogućavajući im da budu emotivno izražajni, socijalno kompetentni i kreativni pojedinci.

7. Literatura

1. Balić-Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 16(62-63),2-8.
2. Berry Brazelton, T. (2004). *Vaše dijete: važni događaji u osjećajnom, tjelesnom i društvenom razvoju*. Zagreb: Mozaik knjiga
3. Bilić, V., Balić Šimrak, A., i Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 18(68), 2-5.
4. Milivojević Z. (2010.) *Emocije – Psihoterapija i razumijevanje emocija*. Zagreb: Mozaik knjiga.
5. Novaković, S. (2015). Uloga odgojitelja u likovnim aktivnostima djece rane i predškolske dobi. *Croatian Journal of Education*, 17 (Sp.Ed.1), 153-163. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/137685>
6. Rezić, L. (2006). Emocionalni razvoj djeteta-Kako pomoći djetetu da se snađe s onim što se događa u njemu i oko njega?. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 12(45), 7-9.
7. Sorin, R. (2004). *Understanding Children's Feelings: Emotional Literacy in Early Childhood*. Research in Practice Series. Volume 11, Number 4. Publications Section, Early Childhood Australia, PO Box 7105, Watson, ACT 2602, Australia.
8. Šparavec, J. (2018). *Drvo ili mjesec : likovni odgoj za najmlađe*. Lekenik: Ostvarenje.
9. Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A., Kuterovac Jagodić, G., Arambašić, L., i Čorkalo, D. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Zagreb: Školska knjiga.

8. Prilozi

Prilog 1. Prikaz novorođenačkih refleksa (Vasta i sur., 1998)

Naziv	Način ispitivanja	Reakcija	Tijek razvoja	Važnost
Zatvaranje očiju ili refleksi očnih kapaka	Usmjeriti svjetlo u djetetove oči	Zatvaranje oba oka	Trajan	Štiti oči od jakih podražaja
Refleks bicepsa	Lagano udariti po tetivi bicepsa	Stezanje bicepsa	Jači tijekom prvih nekoliko dana života nego kasnije	Nema ga kod mlohave djece i djece s urođenim ooljenjima mišića
Trzaj potkoljenice ili refleksi patelarne tetive	Lagano udariti po patelarnoj tetivi	Brzo pružanje ili trzaj potkoljenice	Izraženiji tijekom prva dva dana života nego kasnije	Nema ga ili se teško izaziva kod mlohave djece i djece s mišićnim

				oboljenjim a; pretjerano izražen kod djece koja se prejako uzbuđuju
Babinskije v refleks	Nježno posegnuti po rubu djetetova stopala od pete prema prstima	Dorsalno savijanje palca; lepezasto širenje ostalih prstiju; okretanje stopala prema unutra	Obično nestaje krajem prve godine života; kod normalne odrasle osobe zamjenjuj e ga plantarno savijanje palca	Nema ga u djece s oštećenjim a u donjem dijelu kralježnice
Refleks povlačenja	Bocnuti iglom	Povlačenje noge	Stalno prisutan tijekom prvih	Odsutan kod oštećenja

	djetetov taban		deset dana ivota; kasnije prisutan, ali manje intenzivno	išijatičnog živca
Plantarni refleks ili hvatanje nožnim prstima	Pritisnuti prstom preko djetetovih nožnih prstiju, s donje strane stopala	Savijanje svih prstiju prema tabanu	Nestaje između osmog i dvanaestog mjeseca života	Nema ga kod djece s oštećenjima donjeg dijela leđne moždine
Tonički vratni refleks	Poleći dijete na leđa	Djete okreće glavu na jednu stranu i zauzima položaj mačevaoca, odnosno ispruži ruku i nogu na toj	Pronađen već kod fetusa u dobi od 28 tjedana; često prisutan u prvim tjednima	Utire put usklađenosti oko-ruka

		strani, savine udove na suprotnoj strani, a tijelo savije u obliku luka na suprotnu stranu od one na koju mu je okrenuta glava	života, nestaje do uzrasta od tri ili četiri mjeseca	
Palmarni refleks ili ručno hvatanje	Pritisnuti štapićem ili prstom preko djetetova dlana	Dijete obuhvati predmet prstima; može kratko držati vlastitu težinu	Pojačava se tijekom prvog mjeseca života, a zatim se postupno smanjuje, da bi s tri ili četiri mjeseca nestao	Slab je ili ga uopće nema kod mlohave djece

<p>Morov refleks (refleks grljenja)</p>	<p>Proizvesti iznenadan jak zvuk, pustiti da djetetova glava padne prema nazad za nekoliko centimetar a; ili podići dijete u vodoravno m položaju i zatim brzo spustiti ruke za približno 15 centimetar a te ih nago zaustaviti</p>	<p>Dijete ispruži i raširi ruke i noge, a zatim ruke grčevito skupi; šake najprije lepezasto raširi, a zatim ih čvrsto stisne</p>	<p>Počinje se smanjivat i u trećem mjesec života, redovito nestaje do petog mjeseca života</p>	<p>Odsutan ili trajno slab Morov refleks ukazuje na ozbiljne smetnje središnjeg živčanog sustava; može potjecati od reakcije hvatanja kod primata</p>
<p>Refkels koračanja ili</p>	<p>Držati dijete u uspravnom</p>	<p>Dijete čini pokrete koračanja</p>	<p>Nestaje nakon dva</p>	<p>Nema ga kod</p>

automatsko g hoda nja	položaju s bosim stopalima na ravnoj površini; pomaknuti ga prema naprijed i lagano ga zaljuljati s jedne na drugu stranu		do tri mjeseca	mlohav e djece
Refleks plivanja	Držati dijete u vodoravno m položaju u vodi, trbuhom okrenutim prema dolje	Dijete naizmjeničn o pokreće ruke i noge i izdiše na usta	Nestaje u dobi od šest mjeseci	Pokazuje usklađen os t pokreta ruku i nogu
Refleks traženja usnama	Prstom ili dudom lagano pomilovati	Dijete okreće glavu prema prstu ili	Nestaje s približno tri do četiri	Nema ga kod mlohav e djece;

	djetetov obraz	dudi, otvara usta i pokušava sisati prst, odnosno dudu	mjeseca starosti	pojavljuje se kod odraslih osoba koje imaju cerebralnu paralizu
Babkinov refleks	Pritisnuti oba djetetova dlana dok leži na leđima	Dijete otvara usta, zatvara oči i okreće glavu prema sredini	Nestaje nakon tri do četiri mjeseca života	Nema ga ako je snižena opća razina pobuđenost i središnjeg živčanog sustava